

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Tereza Tajčová

Bolševická vláda a pravoslaví. Postavení církve v bolševickém Rusku od říjnové revoluce (1917-1929)

The Bolshevik government and the Eastern Orthodox Church. The position of the church in Bolshevik Russia since the October Revolution (1917-1929)

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu PhDr. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, jeho podnětné připomínky, trpělivost a především za jeho ochotu a čas, který mi věnoval.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Tereza Tajčová

Anotace

Cílem bakalářské práce je analýza vztahu bolševického režimu a pravoslavné církve v desetiletí po bolševické revoluci v roce 1917. První část práce pojedná o názorech Karla Marxe a Vladimíra I. Lenina na náboženství obecně. Druhá část se zaměří na uplatnění těchto názorů v Rusku, a to v době od převzetí moci bolševiky až do konce 20. let. Bude analyzovat politiku bolševické vlády a její boj proti církvi, kterou považovala za nositele nepřátelské ideologie, již je nutno zničit. Součástí práce bude též rozbor prostředků, jimiž se snažila dosáhnout svého cíle (zákazy, konfiskace, vraždy, vyhnání atd.) Zvláštní pozornost bude věnována patriarchovi Tichonovi, dalším církevním osobám, ateistické výchově obyvatel a vzniku tzv. Živé církve.

Klíčová slova

1917-1929; SSSR; pravoslavná církev; bolševická vláda; Karel Marx; V. I. Lenin; J. V. Stalin

Abstract

The aim of this bachelor's thesis is to analyse the relationship between the Bolshevik regime and the Orthodox Church in the decade following the Bolshevik revolution of 1917. The first part deals with the general opinions of Karl Marx and Vladimir I. Lenin on religion. The second part focuses on application of these beliefs in Russia since the Bolshevik takeover of power until the end of the 1920s. There is an analysis of the policy of the Bolshevik rule and its fight against the church which was considered the promoter of an enemy ideology, necessary to be destroyed. The thesis includes an analysis of means by which the Bolsheviks tried to reach their goal (bans, confiscations, assassinations, expulsions, etc.). A special attention is paid to Patriarch Tikhon, other personalities of the church, atheistic education of the population and the formation of the Living Church.

Keywords

1917-1929; USSR; Orthodox Church; Bolshevik government; Karl Marx; V. I. Lenin; J. V. Stalin

Obsah

1 Úvod.....	6
1.1 Struktura a vymezení práce	6
1.2 Cíle bakalářské práce	7
1.3 Metodologie a zdroje bakalářské práce.....	7
2 Pohled vůdčích osobností marxismu-leninismu na náboženství.....	9
2.1 Bedřich Engels o náboženství	9
2.2 Karel Marx o náboženství	12
2.3 Vladimír Iljič Lenin o náboženství.....	13
3 Bolševická vláda	19
3.1 Významné dokumenty státu ve vztahu k náboženství a církvi	19
3.1.1 Právně strukturální dokumenty z konce roku 1917.....	19
3.1.2 O odluce církve od státu a školy od církve	21
3.1.3 Další vládní akty z let 1918-1929	22
3.1.4 O náboženských sdruženích.....	25
3.2 Ateismus v sovětském státě.....	28
3.2.1 Ateistická propaganda a systém lidové osvěty	28
3.2.2 Protináboženské organizace	29
3.2.3 Ateistická výchova mládeže.....	31
3.2.4 Šíření ateismu prostřednictvím tiskovin.....	33
3.2.5 Svátky a rituály	34
3.3 Násilnosti bolševiků páchané na církvi a jejích členech	35
4 Pravoslaví.....	37
4.1 Pravoslaví a církve před revolucí	37
4.2 Místní sněm Ruské pravoslavné církve, nový patriarcha a jeho působení po roce 1917.....	38
4.3 Boj církve a státu v období občanské války	40
4.4 Hladomor jako strategická zbraň proti církvi.....	41
4.5 Církevní schizmata ve dvacátých letech, vznik Živé církve	43
4.6. Situace po smrti patriarchy Tichona.....	45
4.7 Katakombní církve, Pravá pravoslavná církev	47
4.8 Ruská pravoslavná církev v zahraničí.....	48
5 Závěr	50
Seznam použitých zdrojů	52
Seznam příloh	55
Příloha č. 1	55
Příloha č. 2	56
Příloha č. 3	57
Příloha č. 4	58

1 Úvod

1.1 Struktura a vymezení práce

Bakalářská práce s názvem *Bolševická vláda a pravoslaví. Postavení církve v bolševickém Rusku od říjnové revoluce (1917-1929)* je členěna do několika velkých kapitol, přičemž každá z nich je chápána jako samostatný celek, ale ve skutečnosti jsou navzájem propojené a doplňují se.

V první kapitole shrnuji názory Karla Marxe, Bedřicha Engelse a V. I. Lenina na víru, náboženství, církvev a ateismus. Každý z nich se ve svých pracích zaměřoval na tato témata z jiného úhlu pohledu. Bedřich Engels se věnoval křesťanství především z hlediska historického vývoje a jeho dějin, Karel Marx analyzoval hlavně sociální zásady křesťanství a zaměřil se na spojení církve a státu. Jejich myšlenky dále rozvinul V. I. Lenin, jenž upřel pozornost na uplatňování těchto názorů v praktické rovině.

V druhé kapitole analyzuji významné vládní dokumenty, které ovlivnily náboženský život v sovětském státě. Dále zkoumám prostředky, jejichž prostřednictvím se vláda snažila dosáhnout svého cíle – vymýtit náboženství. Význačnou část práce věnuji šíření a propagaci ateismu a snaze vnutit ateistické myšlení obyvatelstvu.

Ve třetí kapitole se zaměřuji na poměry uvnitř Ruské pravoslavné církve a na úskalí, jimž ve dvacátých letech čelila. Nejprve pojednávám o situaci pravoslavné církve před říjnovou revolucí v roce 1917 a stručně charakterizuji její fungování. Následně upírám pozornost na rozkoly uvnitř církve – nejprve vznik Živé církve, poté Pravé pravoslavné církve a následně Pravoslavné církve v zahraničí. Významnou část této kapitoly věnuji situaci za občanské války a v době vypuknutí hladomoru. Do celé kapitoly se snažím promítnout působení patriarchy Tichona a jeho nástupce Sergije, jejichž role byly nezanedbatelné.

Vzhledem k obsáhlosti daného tématu jsou jádrem práce pouze události spojené s pravoslavnou církví na území samotného Ruska, nikoliv celého Sovětského svazu. V některých důležitých momentech jsou pro lepší nastínění situace zmíněny i události týkající se ostatních federativních republik, avšak pouze okrajově.

1.2 Cíle bakalářské práce

Bakalářská práce si klade za cíl podat ucelený obraz vztahu mezi bolševickou vládou a pravoslavnou církví v Rusku v letech 1917-1929. Pokouší se zjistit, do jaké míry přispěl V. I. Lenin svými myšlenkami k situaci v Rusku a jakou roli sehrál v boji proti náboženství. Dále se práce snaží zodpovědět několik základních a podstatných otázek souvisejících s touto problematikou – jakými prostředky a s jakou úspěšností se vláda pokoušela náboženství a církev zlikvidovat; jaké byly důsledky vládních nařízení, která se k náboženství vztahovala. Mým záměrem je také zjistit, jaký vliv měla vláda na Ruskou pravoslavnou církev a jaké byly výsledky jejího počínání.

1.3 Metodologie a zdroje bakalářské práce

Při psaní bakalářské práce bylo nutné kriticky přistoupit k veškerým zdrojům, ze kterých jsem čerpala. Především v literatuře pocházející z doby komunismu se objevovalo zcela zřejmé ideologické zkreslení a obecně mohu konstatovat, že interpretace a data v těchto publikacích byla velmi nepřesná. To jsou úskalí, která jsem předem očekávala a podle toho se musela zařídit a patřičně kriticky k nim přistoupit. Mnoho stranických publikací odkazovalo na primární zdroje, avšak jejich výklad byl velmi často podáván chybně. Častým jevem, se kterým jsem se též setkala, bylo vytrhávání věcí z kontextu, čímž celé sdělení dostalo úplně jiný – nepravdivý rozměr. Sovětské zdroje se pochopitelně snažily podat informace takovým způsobem, aby si čtenář – badatel osvojil jimi vytoužené názory na danou problematiku. Na této literatuře se projevila snaha vnutit myšlenky o „hanebnosti církve a náboženství“, jež byla dána do kontrastu s počínáním vlády, která se „pouze snažila bránit obyvatelstvo proti církvi a náboženskému ohlupování lidu“. Mnoho podstatných informací, především o násilnostech a brutálních praktikách bolševické vlády, tyto spisy cíleně zamlčely. Západní zdroje oproti tomu kritikou a detailním popisem veškerých brutálností a počinů bolševiků nešetřily. Tím je jejich přínos mnohem cennější, protože skutečnosti jsou podávány mnohem objektivněji.

V první kapitole jsem se zaměřila na analýzu názorů Karla Marxe, Bedřicha Engelse a V. I. Lenina na náboženství. Vycházela jsem především z primární literatury – z příspěvků, článků, statí apod., které o náboženství napsali. Každý z nich publikoval své názory na náboženství v souvislosti se zcela odlišným tématem, ale zároveň žádný

z nich nezkomponoval práci věnovanou výhradně náboženství, církvi, ateismu a víře, která by shrnovala jejich komplexní postoj k těmto tématům. K tvorbě první kapitoly bakalářské práce mi posloužilo mnoho souhrnných prací, které obsahovaly jednotlivé spisy zaměřující se na různorodá témata a které byly členěné podle doby, kdy byly sepsány.¹ Vycházela jsem také z publikací zaměřených na náboženství a ateismus, kde jsou jejich práce a myšlenky na tato témata souhrnně popsány.²

V druhé části mé bakalářské práce jsem upřela pozornost na rozbor dokumentů vydávaných vládou. K tomuto tématu mi posloužila opět především primární literatura – sborníky originálních ruských dokumentů.³ Na tyto dokumenty odkazovala také oficiální stranická literatura, kterou jsem při své práci též využila. Z ní bylo zcela zřejmé, že se na ní projevila tehdejší komunistická propaganda. Mnoho poznatků bylo zkresleno a zcela překrouceno a nezakládalo se na pravdě.

Jako výborné uvedení do struktury, fungování a stručného historického fungování pravoslavné církve posloužila monografie *NYKL, H., Náboženství v ruské kultuře*, která mimo jiné odkazovala na další kvalitní literaturu zpracovanou nejen západními akademiky, kterou jsem také využila. Při tvorbě mé práce jsem čerpala také z internetových článků zaměřujících se na dílčí témata. Mohu zkonstatovat, že drtivá většina monografií, ze kterých jsem čerpala, se zaměřovala výhradně na pravoslavnou církev nebo na bolševickou vládu. Já jsem se ve své bakalářské práci pokusila propojit jejich vztah a podat o něm ucelený obraz.

Při tvorbě bakalářské práce jsem využila několik vědeckých metod vhodných k danému tématu. Byly jimi vědecký popis (jako výsledek vědeckého pozorování), na něhož navázala explanace, která pomohla k vysvětlení daných pojmů či jevů. Další užitou metodou se stala indukce k vyvozování obecných závěrů na základě prozkoumání konkrétních jevů. Ke spojení poznatků v celek a pro pochopení vzájemné souvislosti jevů jsem využila syntézu. Nepostradatelnou metodou se stala analýza, která posloužila k rozkladu zkoumaného objektu na dílčí části, k oddělení podstatného od nepodstatného, a s ní spojená interpretace.

¹ Např. LENIN, V. I., Spisy sv. 15, Praha 1957.

² Např. MARX, K., ENGELS, B., O náboženství, Praha 1957.

³ Např. ГАРКАВЕНКО, Ф., О религии и церкви: сборник документов, Москва 1965.

2 Pohled vůdčích osobností marxismu-leninismu na náboženství

2.1 Bedřich Engels o náboženství

Engelsovy myšlenky se týkaly především vzniku a podstaty náboženství a jeho historického vývoje. Požadoval, aby se ve svobodné společnosti nevyznávala žádná víra, jelikož podle něho tyto představy odešly spolu s dětstvím každého z nás. Všechna náboženství považoval za pouhý „fantastický odraz v hlavách lidí – těch vnějších mocností, které ovládají jejich každodenní život, odraz, při němž pozemské mocnosti přijímají formu mocností nadzemských“.⁴

Podle Engelse vzniklo náboženství na prvopočátku lidských dějin, a to díky mylným představám o přírodě, jež se vyvíjely u různých skupin rozdílně, v závislosti na jejich životních podmínkách.⁵ Obrazy o ztělesnění přírodních sil prošly různými proměnami a následně dostaly lidské vlastnosti. Tak se v našich dějinách objevili první bohové, kteří se zrodili kvůli potřebě objasnit nevysvětlitelné přírodní jevy a síly. Jako důsledek duchovního vývoje vznikl monoteismus, kdy se přírodní a společenské atributy vmísily do osoby jednoho boha.⁶ Působení bohů vytvořených národem nepřesahovalo jeho hranice. Území mimo tento útvar ovládali jiní bohové, kteří zanikali spolu s národem, jenž se zasloužil o jejich zrození.⁷

Engels zanalyzoval špatnou morální a materiální situaci ve starověku. Společnost se plnila lidmi, kteří toužili po duchovní útěše a snažili se ji nalézt. Křesťanství se podle něj zrodilo jako protiklad ke všem dosavadním náboženstvím, a to právě v době duchovního, mravního, politického a hospodářského úpadku.⁸ V tomto náboženství zaznamenal míšení vlivů orientální teologie (především židovské) a řecké filosofie (především stoické).⁹ Podle Engelse se v Palestině nacházelo nespočetné množství různých sekt, nových náboženství a proroků. Křesťanství pro něj bylo výsledkem vzájemného

⁴ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., O ateismu, Praha 1974, s. 48.

⁵ *Tamtéž*, s. 95.

⁶ MARX, K., ENGELS, B., O náboženství, Praha 1957, s. 11.

⁷ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 95.

⁸ MARX, K., ENGELS, B., *cit. d.*, s. 186-187.

⁹ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 97.

prolínání několika významných sekt, jež oslovily lidské masy.¹⁰

Pozornost věnoval též otázce, proč právě křesťanství, na rozdíl od mnohých tehdejších náboženství, uspělo a upevnilo si vůdčí postavení mezi náboženstvími. Významnou součástí ostatních náboženství se staly obřady a přinášení obětí, ale křesťanství tyto prvky postrádalo.¹¹ Vinilo člověka za zkaženost a hříšnost světa a požadovalo, aby si každý přiznal podíl viny, což se stalo podmínkou duchovní spásy. Ježíš Kristus, který svým sebeobětováním „smyl“ hříchy lidstva a tím ho spasil, se stal impulzem k tomu, aby si lidé uvědomili hříšnost každého jednotlivce.¹² Vůdčím světovým náboženstvím se stalo také proto, že vystupovalo proti myšlence národních božstev, obracelo se na všechny národy a nedělalo mezi nimi žádné rozdíly. Hojně vyznávaný islám nemohl zaujmout prvenství, protože si ponechal svou specificky východní charakteristiku a tím se mu zkomplikoval vstup na západ.¹³

Křesťanství podle Engelse spojovalo středověký svět. Národy západní části sjednocoval katolicismus, jenž byl reprezentován papežem a církví, jejíž výsadní postavení spočívalo v několika faktorech. Jedním z nich se stalo její pozemkové vlastnictví zahrnující jednu třetinu celkového množství půdy a zajišťující jí důležité mocenské postavení. Křesťanské duchovenstvo bylo jednou z mála vzdělaných tříd společnosti a církev zprostředkovávala světskému stavu náboženské úkony.¹⁴

Právě o duchovenstvu se Engels rozepsal, konkrétně o jeho úloze. Objasnil příčiny změn, jimiž v 15. století prošlo. Zapříčinil je vynález knihtisku a rozvoj obchodu, čímž vliv křesťanství v oblasti vzdělání upadal. Duchovenstvo se muselo vzdát řady významných úřadů, přesto všemi možnými prostředky hromadilo bohatství a počet jeho členů se stále zvyšoval. Rozděлил ho na dvě odlišné skupiny. První představovala „aristokratická“ třída (arcibiskupové, biskupové, opati, převorové a ostatní preláti). Tito vysocí církevní hodnostáři byli říšskými knížaty nebo působili jako feudálové. Vykořisťovali své poddané, používali násilí, cizí jim nebylo ani vybírání desátků, náboženská šikana a snaha za každou cenu rozšířit církevní bohatství. Druhá část duchovenstva, plebejská (venkovští a městští kazatelé), neměla žádný užitek z církevního jmění a stála mimo feudální církevní hierarchii. Jejich plat nebyl příliš vysoký a nebyly na ně kladeny tak vysoké nároky; přesto

¹⁰ *Tamtéž*, s. 65-66.

¹¹ MARX, K., ENGELS, B., *cit. d.*, s. 186-187.

¹² *Tamtéž*, s. 187-188.

¹³ *Tamtéž*, s. 186-187.

¹⁴ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 101-102.

jejich úloha nepozbývala na významu.¹⁵

Marxisté aplikovali materialistickou filosofii na dějiny a společenské vědy. Bedřich Engels hledal kořeny a příčiny středověkých protikatolických reforem ve feudalismu, jenž podle marxistů představoval celé období od otrokářského starověku až po nástup kapitalismu. Feudální středověké vztahy Engels analyzoval. Zaměřil se na skupinu měšťanů, která se stále hojněji objevovala. Feudální systém výroby jí nevyhovoval, protože byl přizpůsoben především vlastní spotřebě produktů, ale zájmy měšťanů spočívaly ve výrobě zboží a obchodu s ním. Proto se podle Engelse od 13. století množily pokusy měšťanstva a podobných skupin o reformu – „přizpůsobit starý teologický světový názor změněným ekonomickým podmínkám a životní situaci nové třídy“.¹⁶

Křesťanství porovnal Engels s dělnickým hnutím a našel mezi nimi mnoho styčných bodů. Obě vznikla jako hnutí utlačených a hlásala brzký únik z bídy a otroctví, ale každé z nich jej hledalo jinde – křesťanství na onom světě a v nebesích a dělnický socialismus v přeměně společnosti. Další společný bod zaznamenal v pronásledování členů obou skupin jako nepřátel. Výsledkem tohoto stíhání ale nebyl jejich zánik, ale síla, jenž obě hnutí hnala vpřed.¹⁷

Engels považoval křesťanství za náboženství otroků a utlačených. Kritizoval jej kvůli mnoha principům. Například proto, že připouští jen jednu rovnost lidí, a to rovnost stejné dědičné hříšnosti, tedy prvotního hříchu.¹⁸

Engels našel uspokojení v ateistické přednáškové činnosti a snažil se o rozšíření ateistické literatury. Vyzdvihoval především díla klasických materialistů 18. století, která hodnotil kladně z hlediska obsahového i formálního. Mezi ně patřily práce francouzských filosofů C. A. Helvétia, D. Diderota, L. Feuerbacha a dalších. Obdivoval a velebil francouzskou bojovnost, vtip a útočnost.¹⁹

¹⁵ MARX, K., ENGELS, B., *cit. d.*, s. 23-25.

¹⁶ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 101-102.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 106-107.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 46.

¹⁹ SVITÁK, I., *Klasikové marxismu-leninismu o boji s náboženstvím*, Praha 1955, s. 52-53.

2.2 Karel Marx o náboženství

Marxův postoj k náboženství výstižně charakterizuje jeho známý citát: „Náboženství je opium lidstva“, který se objevil v jeho práci *Ke kritice hegelovské filosofie práva*. Karel Marx a následně i V. I. Lenin náboženství srovnávali s účinky opia. Po požití opia se člověk dostane do stavu, kdy se cítí jako ve snu. Často se mu plní to, co si vysní. Po procitnutí z tohoto stavu nastane návrat do tvrdé reality a člověku je ještě hůř. Opium ničí člověka fyzicky, psychicky i morálně. Opium i náboženství dávají lidem falešnou útěchu na lepší život na nebesích a zároveň v nich zastírají touhu k boji za lepší život na zemi.²⁰

V díle *Ke kritice hegelovské filosofie práva* přišel s tvrzením, že kritika náboženství je předpokladem veškeré kritiky. Člověk, který se v nebesích snažil najít nadčlověka, našel pouze odraz sebe samého ve svých představách. Tento člověk již nadále nechce nalézat pouhou reflexi, nýbrž musí hledat pravou skutečnost. Náboženství je podle něj procesem uvědomování si sebe sama jako člověka, který se ještě nenašel nebo se již ztratil.²¹

„Náboženská bída je zároveň výrazem skutečné bída a protestem proti skutečné bídě. Náboženství je sténání utlačovaného stvoření, srdcem bezcitného světa, tak jako je duchem bezduchých poměrů. Náboženství je opiem lidstva.“²²

Marxově kritice neušly ani sociální zásady křesťanství. Vytýkal jim, že hájily antické otroctví, středověké nevolnictví a dokážou ospravedlňovat také útlak proletariátu. Požadují existenci vládnoucí a utlačované třídy, při čemž pro tu utiskovanou mají pouze radu, aby věřila ve vládnuost a dobrotivost vládnoucí skupiny. Hlásají, že k vyrovnání všech špatností dojde na nebesích, čímž ospravedlňují jejich přítomnost na zemi. Hanebnosti vůči utlačovaným přisuzují spravedlivému trestu za dědičný hřích nebo za zkoušku od Boha.²³ Marxismus považoval náboženství a církve za instituce kapitalismu sloužící k vykořisťování dělnické třídy.²⁴ Problém zaznamenal i v katolickém kléru, proti němuž vystupoval a vytýkal mu neúčinnou pomoc lidem v bídě a nulovou snahu k jejímu

²⁰ MARX, K., ENGELS, B., *cit. d.*, s. 3.

²¹ *Tamtéž*, s. 39.

²² *Tamtéž*, s. 40.

²³ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 18-19.

²⁴ LENIN, V. I., *O náboženství*, Praha 1954, s. 12.

odstranění. Chtěl proti kněžím bojovat, dokonce pomocí Internacionály.²⁵

Marx věnoval pozornost otázce spojení státu a náboženství. Požadoval, aby se od něj stát oddělil a uznal náboženskou svobodu, zrovnoprávnil všechna náboženství a vyznání se stalo výhradně osobní záležitostí každého občana.²⁶ Zatímco stát se má od náboženství osvobodit, respektovat ho a přímo proti němu nebojovat, důležitým úkolem dělnické strany je zbavit lid náboženských přežitků. Úloha a cíl strany se vyvyšují nad roli státu.²⁷ Tato emancipace přesto ještě neznamená zánik náboženství. Později tento požadavek odluky detailně rozpracoval V. I. Lenin.²⁸

Karel Marx zdůrazňoval tvrzení, že náboženství v dějinách bylo spjaté s nevyočitatelnou a tajemnou přírodou. Jakmile člověk přírodní síly ovládne, zmizí i veškeré mytologie. Synonymem pro náboženství pro něj byl „nedostatek“ a „vada“ a snažil se zodpovědět otázky – kdy, za jakých okolností a pomocí jakých prostředků zmizí. Podle Marxe mohou lidé náboženství překonat pouze tehdy, když dojde k osvobození samotného člověka, pouhá politická emancipace nestačí.²⁹

Marxismus učí, že náboženství může zaniknout pouze s rozpadem materiálních základů – s výrobním způsobem třídní společnosti. Z toho vyplývá, že nejhlubší kořeny náboženství jsou ukotveny v hospodářsko-spoločenském zřízení. Proto jej nelze najednou odstranit, ale můžeme jej „zahubit“ pouze postupně – odumíráním sociálních kořenů,³⁰ s nimiž jsou propojeny také gnozeologické základy, jež podle marxismu spočívají v nevědomosti lidí. Zaniknou současně s odstraněním sociálních příčin jeho role nebo brzy poté. Zmizí tehdy, když lidé pochopí hlavní vztahy v lidské společnosti (společenské, výrobní, politické).³¹

2.3 Vladimír Iljič Lenin o náboženství

V. I. Lenin a následně i J. V. Stalin rozvedli myšlenky zakladatelů kritiky náboženství Bedřicha Engelse a Karla Marxe. Jejich teze přizpůsobili novým historickým

²⁵ SVITÁK, I., *cit. d.*, s. 50-51.

²⁶ *Tamtéž*, s. 45-46.

²⁷ *Tamtéž*, s. 50.

²⁸ *Tamtéž*, s. 45-46.

²⁹ SVITÁK, I., *cit. d.*, s. 41-43.

³⁰ *Tamtéž*, s. 54-55.

³¹ *Tamtéž*, s. 59-60.

a společenským podmínkám doby a oblasti. Některé ideje rozpracovali a věnovali jim větší prostor než Marx a Engels. Mezi ty nejdůležitější patřily otázky týkající se vztahu sociální demokracie, státu a náboženství a snah o překonání náboženských přežitků. K jejich řešení posloužila praxe.³²

V. I. Lenin tvrdil, že náboženství patří mezi formy duševního útlatku člověka a za příčinu jeho vzniku považoval neschopnost divocha v boji s přírodou, již přirovnal k bezmocnosti utlačovaných tříd v zápase proti vykořisťovatelům. Slabost a beznaděj člověka, který celý život tvrdě pracuje a trpí, se staly příčinou víry v lepší posmrtný život. Takové bytosti náboženství utěšuje nadějí na odměnu.³³ Dělník by však měl za své lepší postavení bojovat na zemi a nespoléhat na vyšší síly a neměl by hledat útěchu ve víře a náboženství, které jsou podle marxismu odrazem hospodářského útisku proletariátu.³⁴

V. I. Lenin považoval postup marxismu proti náboženství za velmi promyšlený a důsledný. Vysvětlil, že umírněnost není způsobena pouze taktickými důvody, ale je silně spjata s filosofickými základy. Marxismus byl nepřátelský vůči náboženství stejně jako materialismus encyklopedistů 18. století nebo Feuerbachův. Dialektický materialismus zašel hlouběji – aplikoval materialistickou filosofii na dějiny a společenské vědy. Podle V. I. Lenina musí být marxista materialistou (nepřítelem náboženství), ale zároveň musí být dialektickým materialistou, z čehož vyplývá, že musí tento zápas stavět konkrétně – na půdu třídního boje ve společnosti. Tvrdil, že proti náboženství je nutné bojovat a materialisticky vyložit příčiny jeho existence. Marxisté byli přesvědčeni, že nejhlubším kořenem náboženství je sociální útisk pracujících, bezmocnost vůči kapitalismu. Heslem „strach stvořil bohy“ mínil strach před nepředvídatelným kapitálem a jeho účinky.³⁵

Leninovy teoretické instrukce se proplétají jeho díly, vystoupeními a dostávají se do programových dokumentů komunistické strany. Náboženství zanalyzoval nejen ve speciálních pracích, ale také v desítkách statích a dopisech souvisejících s ekonomickými otázkami, rozložením třídních sil apod.

Na přelomu července a srpna 1903 se konal druhý sjezd Sociálně demokratické dělnické strany Ruska (SDDSR). Program, který byl zde schválen, oznamoval, že nejbližším úkolem strany je svrhnout carský režim a nahradit jej demokratickou

³² *Tamtéž*, s. 16.

³³ LENIN, V. I., O náboženství, *cit. d.*, s. 5-6.

³⁴ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., O ateismu, *cit. d.*, s. 135-136.

³⁵ LENIN, V. I., O náboženství, *cit. d.*, s. 14-18.

republikou, jejíž ústava měla zaručit několik jistot. Jako bod číslo 5 byl uveden požadavek neomezené svobody svědomí, slova, tisku, shromažďování, stávek a spolčování. Bod číslo 7 zahrnoval zrušení stavů a úplnou rovnoprávnost všech občanů bez rozdílu pohlaví, náboženství, rasy a národnosti. Pod bodem číslo 13 byla zformulována nezbytnost odluky církve od státu a školy od církve.³⁶

V práci *O poměru dělnické strany k náboženství* opět zdůraznil, že „všechna novodobá náboženství a církve, nejružnější náboženské organizace považuje marxismus vždy za orgány buržoazní reakce, sloužící k obhajobě vykořisťování a k ohlupování dělnické třídy“.³⁷

V. I. Lenin ve svém spisu *K vesnické chudině* z roku 1903 uvedl, že sociální demokracie požaduje úplnou svobodu náboženského vyznání – každý člověk má mít právo jakoukoliv víru vyznávat, hlásat, případně i k jiné víře přestupovat. Mělo by být osobní záležitostí každého občana, jakou víru vyznává a žádný úředník nemá právo se kohokoliv na jeho víru dotazovat. Dále poznamenal, že by nemělo existovat žádné „vládnoucí“ náboženství nebo církev a všechny víry a církve si musí být před zákonem rovny. Stát nemá ze svých peněžních prostředků podporovat žádné náboženství a církve.³⁸

V práci *Socialismus a náboženství* sepsané roku 1905 V. I. Lenin rozvinul zásady formulované na druhém sjezdu SDDSR. Odůvodnil programové požadavky strany a státu týkající se vztahu k náboženství a k církvi. V. I. Lenin vysvětlil, že náboženství se má stát soukromou záležitostí ve vztahu ke státu, nikoliv ke straně. „Stát nesmí mít s náboženstvím nic společného, náboženské společnosti nesmějí být spjaty se státní mocí. Každý musí mít možnost naprosto svobodně vyznávat jakékoli náboženství nebo nevyznávat žádné, tj. být ateistou, jímž je obvykle každý socialista. Je naprosto nepřípustné činit mezi občany jakékoli rozdíly, pokud jde o jejich práva, v souvislosti s jejich náboženským vyznáním. Z oficiálních dokumentů musí být bezpodmínečně odstraněna jakákoli zmínka o tom či onom náboženském vyznání občanů. Nesmějí být poskytovány žádné prostředky na státní náboženství, žádné příspěvky ze státních peněz na církevní a náboženské společnosti, jež se musí stát zcela svobodnými a na státní moci nezávislými sdruženími stejně smýšlejících občanů... Úplná odluka církve od státu – to je požadavek, který

³⁶ HAVLÍČEK, F., KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV: 1898-1924, Praha 1984, s. 41-44.

³⁷ LENIN, V. I., Spisy sv. 15, Praha 1957, s. 408.

³⁸ LENIN, V. I., Spisy sv. 6, Praha 1953, s. 405-406.

předkládá socialistický proletariát dnešnímu státu a dnešní církvi.“³⁹

Všichni lidé mají stát na jedné úrovni, nesmí se dělat rozdíly mezi občany kvůli vyznání a informace, které se ho týkají, mají být odstraněny z oficiálních dokumentů.⁴⁰ Zavázal se, že sociální demokracie bude bojovat proti jakékoliv formě náboženského útisku.⁴¹ Převzala postoj marxismu, jehož základem se stal dialektický materialismus, jenž měl výslovně ateistický ráz.⁴²

V. I. Lenin požadoval, aby se škola oddělila od církve. Její odluka má zamezit jakémukoliv vměšování církve do záležitostí výchovy mládeže a zakázat povinné, násilné uvádění dětí do náboženství.

Požadavek ateismu se ale neobjevil v programu strany, protože by zabránil vstupu lidem, kteří si nějaké náboženské názory ponechali. Podle V. I. Lenina by se neměla náboženská otázka stavět na první místo v důležitosti a neměla by zastiňovat záležitosti mnohem významnější, jako je hospodářské otroctví, jež bylo pro V. I. Lenina pravým zdrojem „náboženského ohlupování lidstva“.⁴³

V. I. Lenin určil a rozpracoval zásady boje proti náboženství a o nutnosti tohoto konfliktu pojednal již v jedné ze svých raných prací. Pokládal za nesmysl vyhlásit mu přímou válku, a to proto, že by právě zvedla zájem lidí a zhoršila podmínky k jeho skutečnému zániku.⁴⁴

Boj proti náboženství se měl stát záležitostí celé strany a proletariátu, nikoliv soukromou věcí každého člověka.⁴⁵ Stát má respektovat vztah občanů k náboženství, strana má ale klást větší požadavky na své členy a tím i na jejich oprostění od náboženství a církve.⁴⁶ Věřící člověk se může stát členem strany, pokud ji nebude používat k šíření náboženských myšlenek.⁴⁷ Takového jedince je nutné posuzovat především z hlediska odvedené práce. V. I. Lenin připustil i možnost vstupu kněze do sociální demokracie, i když tuto situaci označil za výjimečnou. Knězovo přijetí je možné, pokud svou stranickou práci koná svědomitě a nevystupuje proti jejímu programu. I zde ovšem existuje rozpor

³⁹ LENIN, V. I., Sebrané spisy sv. 12, Praha 1983, s. 160-161.

⁴⁰ LENIN, V. I., Vybrané spisy sv. 2, Praha 1976, s. 167-8.

⁴¹ GARAUDY, R., Církev, komunismus a křesťané, Praha 1951, s. 181.

⁴² Marx, Engels, Lenin. O ateismu, *cit. d.*, s. 148.

⁴³ LENIN, V. I., O náboženství, *cit. d.*, s. 9-10.

⁴⁴ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 148.

⁴⁵ LENIN, V. I., O náboženství, *cit. d.*, s. 14-17.

⁴⁶ *Tamtéž.*, s. 27.

⁴⁷ SVITÁK, I., *cit. d.*, s. 99.

mezi stranickým plánem a jeho náboženským přesvědčením, ale to je pouze knězova osobní záležitost. Pokud by nastala situace, že kněz hlásá náboženské názory, musí ho strana neprodleně vyloučit.⁴⁸

V. I. Lenin vyzdvihl projev člena a mluvčího sociální demokracie A. A. Surkova, který vystupoval v debatách o rozpočtu synodu v dumě. V proslovu zdůraznil myšlenku, že za pomoci proletariátu se lze zbavit náboženského útisku. Odmítl jakoukoliv formu finanční pomoci státu církvi.⁴⁹ „Náboženství je opium lidstva. Ani halěz z peněz lidu těmto krvavým nepřátelům lidu, kteří zatemňují jeho vědomí.“⁵⁰

Způsob boje proti náboženství chtěl V. I. Lenin přizpůsobit měnícím se vztahům tříd. Žádal, aby byl konflikt rozdílný, s ohledem na místní zvláštnosti. Domáhal se především odlišné podoby boje na vesnici a ve městě. Dělník pracující v továrně byl většinou ateista, protože jej k tomu vedla snaha zbavit se bídy a boj za lepší život na zemi. Naopak kulturní zaostalost vesnice a řada dalších faktorů vytvářely příznivé podmínky pro vznik a udržování náboženských zvyklostí. V. I. Lenin zdůraznil, že je nutné přistoupit ke každému člověku individuálně a brát zřetel na věk, vzdělání a určité výjimečnosti každého jednotlivce.⁵¹

Proti tomuto rozdělení proletariátu na dvě části bylo podle Lenina nutné bojovat ze všech sil. Ti první, pokrokoví dělníci a členové sociální demokracie, nevyznávali žádnou víru, zatímco ti druzí, zaostalí dělníci, kteří byli ještě spjati s vesnickým prostředím, věřili v boha a navštěvovali místní kostel. V. I. Lenin zdůraznil, že pouhé hlásání ateismu, kázání a literatura nepřivedou věřící dělníky k sociální demokracii lépe než třídní boj v kapitalistické společnosti. Jak již bylo řečeno, marxista musí zápas s náboženstvím stavět na půdu odehrávajícího se třídního boje ve společnosti.⁵²

System v tehdejším Rusku označil za klerikální. Církev stála nad státem, neodpouštěla mu sekularizaci církevního majetku, domáhala se dominantního postavení.⁵³ V. I. Lenin požadoval, aby se stát nevměšoval a nezasahoval do náboženských záležitostí. Náboženské společnosti se mají stát zcela nezávislými spolky a oddělit se od státu. Požadoval úplnou odluku církve od státu a tvrdil, že až k této situaci dojde, ani tehdy

⁴⁸ LENIN, V. I., O náboženství, *cit. d.*, s. 18-19.

⁴⁹ MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 160-169.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 169.

⁵¹ SVITÁK, I., *cit. d.*, s. 184-186.

⁵² MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., *cit. d.*, s. 153.

⁵³ *Tamtéž*, s. 162.

nebude boj s náboženstvím u konce. Změní se pouze jeho forma, která bude probíhat prostřednictvím ideových zbraní – propagandistické činnosti, tisku, slova, ateistické literatury a podobně. V této fázi se vytvoří ideální podmínky pro postupné odumírání náboženství.⁵⁴

⁵⁴ LENIN, V. I., Vybrané spisy sv. 2, *cit. d.*, 167-168.

3 Bolševická vláda

3.1 Významné dokumenty státu ve vztahu k náboženství a církvi

3.1.1 Právně strukturální dokumenty z konce roku 1917

Otázky, které se týkaly náboženství, byly řešeny již v prvních zákonodárných aktech sovětského státu. Výše uvedené dokumenty měly přímou souvislost s náboženstvím a církvemi a eliminovaly prvky dlouhotrvajícího spojení ruského státu s pravoslavnou církví. V zákonodárné oblasti se stát opíral o stranické směrnice, které byly následně realizovány v právních aktech a v činnosti státních orgánů. Obecně lze konstatovat, že zrušily ekonomické výsady církve, zesvětštily vzdělávací systém, laicizovaly rodinný a společenský život a zasloužily se konec privilegovaného postavení pravoslavné církve oproti ostatním náboženstvím.

Dne 8. listopadu 1917 byl druhým všeruským sjezdem sovětů přijat dekret *O půdě* (*O земле*). Hlásal, že všechna půda velkostatkářská, údělná, klášterní a církevní (včetně živého i mrtvého inventáře, hospodářských staveb a veškerého příslušenství) přechází na obecní pozemkové výbory a újezdní sověty rolnických zástupců.⁵⁵ Tato konfiskace značně omezila ekonomické výsady ruské pravoslavné církve. Na základě tohoto dekretu bylo do podzimu 1920 odevzdáno 827 540 děsjatin⁵⁶ klášterní půdy, 84 závodů, 704 hotelů a klášterních dvorů s hostincem, 1112 činžovních domů, 277 nemocnic a útulků, 436 mléčných farem a 602 dobytčích dvorů.⁵⁷

Dne 15. listopadu 1917 schválila Rada lidových komisařů *Deklaraci práv národů Ruska* (*Декларация прав народов России*), jež obsahovala základy sovětské národnostní politiky a vyhlášovala likvidaci všech národnostních a náboženských výsad a omezení. Zrušila privilegované postavení pravoslavné církve vůči jiným vyznáním a vyrovnala práva občanů bez vyznání s právy věřících.⁵⁸

⁵⁵ БЕЛОВ, А. В., О религии и церкви: сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства, Москва 1977, s. 91.

⁵⁶ 1 děsjatina je 1,093 hektarů

⁵⁷ KUROJEDOV, V. A., Náboženství a církev v sovětském státě, Praha 1983, s. 25.

⁵⁸ STASZEWSKI, M. T., Socialistické státy a náboženské organizace, Praha 1981, s. 32.

V prosinci téhož roku byly přijaty další důležité dokumenty. Patřilo mezi ně například nařízení o zrušení funkcí učitelů náboženství všech vyznání ve školních institucích⁵⁹ nebo rozhodnutí lidového komisariátu osvěty o předání záležitostí výchovy a vzdělání z duchovní správy pod vedení lidového komisariátu osvěty. Duchovní dosud spravovali vyučovací a osvětová střediska, nyní tuto roli převzal stát a na základě toho církve ztratila jednu z velkých možností působit na mládež.⁶⁰ O vlivu církve v této oblasti svědčí fakt, že v roce 1915 ovládala téměř 40 000 farnostních a církevních škol, které navštěvovalo víc než 2 miliony žáků. Vyučování náboženství bylo povinné ve všech školských systémech (na základní škole zabíralo asi 25% vyučovacích hodin) a s programem náboženské výchovy musel korespondovat i obsah ostatních školních předmětů.⁶¹

Pro zesvětštění společenského života byl významný dekret *O rozvodech (O расторжении брака)* z 29. prosince 1917, který se vztahoval na všechny občany státu bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Nařídil, aby všechny rozvodové záležitosti zkoumané konzistořemi jednotlivých vyznání přešly na obvodní soudy, a tím ochromil vliv církve i v této sféře rodinného práva.⁶²

Dekret *O občanském sňatku, dětech a vedení matrik (O гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния)* z 31. prosince 1917 vyhlásil, že Ruská republika bude nadále uznávat pouze občanské svazky a církevní sňatky jsou pouze soukromou záležitostí občanů. Dále přikázal, aby veškeré duchovní a administrativní instituce, jimž bylo dříve podřízeno vedení matrik, okamžitě odeslaly tyto evidenční knihy příslušnému městskému, újezdnímu, nebo zemskému úřadu.⁶³

Některé právní akty raného státu zrušily instituce, které spravovaly záležitosti duchovenstva. Jako příklad lze uvést zrušení správy dvorského duchovenstva či likvidaci vedení duchovní správy v armádě. Dalším nařízením bylo zakázáno vydávat státní prostředky na potřeby náboženských svazků. Připustilo, že „církevní služby a obřady mohou pokračovat s podmínkou, že o to kolektivy všech věřících požádají a zaváží se, že se postarají o opravy a údržbu budov a inventáře a o duchovní.“⁶⁴

⁵⁹ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 26.

⁶⁰ КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду, Київ 1962, s. 142.

⁶¹ STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 30.

⁶² БЕЛОБ, А. В., *op. cit.*, s. 92.

⁶³ *Ibid.*, s. 92-93.

⁶⁴ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 26-27.

3.1.2 O odluce církve od státu a školy od církve

Dne 23. ledna 1918 přijala Rada lidových komisařů dekret *O odluce církve od státu a školy od církve* (*Об отделении церкви от государства и школы от церкви*) - dále také dekret *O odluce*, který vedl k podstatným změnám v pozici ruské pravoslavné církve a zcela ji zprostil účasti v aktivitách státních orgánů a institucí. Její působení zúžil pouze na konfesní otázky. Církve přestaly plnit úlohu opory státní moci. Výuka náboženství byla zcela zakázána a veškerý církevní majetek byl zkonfiskován. Dekret předpokládal, že kostely budou farnostem pronajímány, proto vznikly skupiny věřících, jež se zabývaly předáním budov z rukou státních orgánů. Dekret se stal základním dokumentem určujícím vztah sovětského státu k pravoslavné církvi a položil základy právním principům postavení náboženství a církve v socialistické společnosti. Sloučila se v něm všechna teoretická zobecnění, jež V. I. Lenin formuloval ve svých pracích, a byla zahrnuta ve stranických dokumentech a v prvních právních aktech sovětského státu. Leninovy zásady byly dekretem uvedeny do praxe. Výnos vypracovala zvláštní komise a podepsal jej V. I. Lenin, jenž se na jeho vzniku významně podílel a provedl v něm řadu oprav a změn.⁶⁵

Hned první bod vyhlásil, že se církev odděluje od státu, což bylo nejstěžejnější částí celého dokumentu. Následně bylo zakázáno vydávat jakékoliv místní zákony či nařízení omezující nebo potlačující svobodu svědomí nebo udělující výsady na základě náboženské příslušnosti občanů. Každý občan měl zaručenu možnost vyznávat libovolnou víru, stejně jako nevyznávat žádnou. Prikázal odstranit jakékoliv zmínky o náboženském vyznání občanů ze všech úředních spisů a dokumentů. Svobodné vykonávání náboženských obřadů bylo zajištěno za předpokladu, že nenarušuje společenský pořádek a neohrožuje práva občanů republiky. Dekret určil, že nikdo, bez ohledu na náboženské vyznání, se nemůže vyhýbat svým občanským povinnostem. Významnou částí se stal bod číslo 9, který oznámil úplnou odluku školy od církve. Zakázal vyučovat náboženství ve všech státních, veřejných i soukromých školských zařízeních. Občané se mohli učit náboženství nebo jej vyučovat individuálně. Církevní a náboženské organizace byly zbaveny vlastnického práva a statutu právnických osob. Veškerý majetek patřící církevním nebo náboženským sdružením byl zkonfiskován.⁶⁶

Odluka školy od církve měla zajistit, aby církev neměla nadále možnost vměšovat

⁶⁵ *Tamtéž.*

⁶⁶ БЕЛОБ, А. В., *op. cit.*, s. 96-98.

se do výchovy mládeže. Zakázala nucené uvádění žáků do náboženství a duchovní již neměli možnost děti ovlivňovat. S odlukou školy od církve se pojila další nařízení.⁶⁷ Nelze opomenout ani usnesení státní osvětové komise *O světské škole (O светской школе)* z 18. února 1918. V nařízení byla opět zmíněna svoboda náboženského vyznání a obsaženo prohlášení, že stát se k otázce náboženství staví nestranně, což znamená, že se nestaví na stranu žádného náboženství, žádné neupřednostňuje, ani nijak nepodporuje. Z toho vyplývá, že stát na sebe nemůže brát náboženskou výchovu mládeže. Usnesení zajistilo zrušení výuky náboženství ve všech státních, veřejných a soukromých školských zařízeních pod správou lidového komisariátu osvěty. Nařizovalo také zákaz vykonávání jakýchkoliv náboženských obřadů v prostorách škol.⁶⁸

3.1.3 Další vládní akty z let 1918-1929

Obecné zásady bylo nutné konkretizovat, a proto byly přijaty další právní akty, které následně jednotlivá opatření realizovaly. V dubnu 1918 Rada lidových komisařů navrhla Lidovému komisariátu spravedlnosti zřídit komisi, jež měla vypracovat pokyny určující poměr státu k náboženství a zabývat se realizací právních norem v této oblasti. Jejimi členy měli být delegáti zastupující jednotlivé náboženské organizace a představitelé zainteresovaných resortů. Z tohoto záměru nakonec sešlo a komisi se nepodařilo utvořit.⁶⁹

V květnu 1918 následně vzniklo zvláštní VIII. oddělení, které působilo při lidovém komisariátu spravedlnosti, a jeho činnost spočívala v dohledu nad realizací dekretu *O odluce* v praktické rovině. Hlavním úkolem bylo vykonávat dozor nad dodržováním zákonů týkajících se náboženství a církví, vytvářet pokyny pro jejich uplatňování, organizovat protináboženskou propagandu a zodpovídat dotazy veřejnosti související s tímto tématem.⁷⁰ K realizaci docházelo prostřednictvím právních předpisů, přísných kontrol činnosti státních orgánů, aktivit občanů a náboženských společností. Ve vedení stanul ruský právník P. A. Krasikov.⁷¹ Podobné útvary existovaly i v guberniích při tamních sovětech a guberniálních komisariátech spravedlnosti.⁷² Významné úlohy VIII. oddělení

⁶⁷ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 28-29.

⁶⁸ BELOB, A. B., *op. cit.*, s. 101-102.

⁶⁹ STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 37.

⁷⁰ KOLESNIK, N. A., *Leninská zásada podřízenosti ateistické práce úkolům boje za komunismus*, in: *Socialismus a věřící: výběr statí a článků k problematice vztahu marxismu-leninismu k náboženství*, Praha 1980, s. 62.

⁷¹ STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 37.

⁷² KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 30.

si byl vědom i sám V. I. Lenin. V listopadu 1922 rozhodla Malá rada lidových komisařů zastavit jeho činnost s odůvodněním předsedy Malé rady G. Leplevského, že proces odluky církve od státu je již dokončen. V. I. Lenin na to namítl, že církev od státu je již odloučena, avšak náboženství není odloučeno od lidu. Původní rozhodnutí bylo do týdne zrušeno a oddělení pokračovalo ve své činnosti.⁷³

Významnou roli sehrál časopis *Revoluce a církev* (*Революция и церковь*), který vydával Lidový komisariát spravedlnosti v letech 1919-1924. Úkolem periodika bylo vysvětlit místním úřadům postoj strany a státu vůči náboženstvím a církvím, dále také objasnit okolnosti a způsob realizace dekretu *O odluce*.⁷⁴

V první ústavě Ruské socialistické federativní sovětské republiky (RSFSR) z 10. července 1918 nalezneme prvky opírající se o svobodu svědomí a vyznání, podobně jako v dekretu *O odluce*. Tato nejvyšší právní norma zaručila článkem 13 svobodu svědomí, odloučila církev od státu a školu od církve a všem občanům zajistila svobodu náboženské a protináboženské propagandy. Článek 21 oznámil, že republika poskytne azyl všem cizincům pronásledovaným za politické a protináboženské činy. Článek 22 zrovnoprávnil všechny občany, a to bez ohledu na jejich rasu a národnost. Na základě článku 23 byly zbaveny práv osoby a skupiny, jež mohou škodit socialistické revoluci, a následně v článku 65 byly tyto osoby specifikovány. Patřili mezi ně mimo jiné mniši, duchovní církví a náboženských sekt.⁷⁵ Ústava musela přihlížet ke konkrétnímu složení společenských a politických sil v „třídním boji“, proto byla práva odebrána těm, kteří by je mohli zneužít proti revoluci a systému. V souvislosti s tímto omezením občanských práv V. I. Lenin podotkl: „Také dnes je třeba říci, že otázka omezení volebního práva je speciálně národní, a ne obecná otázka diktatury. K otázce omezení volebního práva je třeba přistoupit, až budeme zkoumat zvláštní podmínky.“⁷⁶

Dne 24. srpna 1918 vydal Lidový komisariát spravedlnosti instrukci *O způsobu provádění dekretu O odluce církve od státu a školy od církve* (*О порядке проведения в жизнь декрета „Об отделении церкви от государства и школы от церкви“*). Tento

⁷³ KOLESNIK, N. A., *cit. d.*, s. 62.

⁷⁴ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 30.

⁷⁵ VLČEK, A., *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II.: ústavy a normy ústavního charakteru* [online], [cit. 15.2.2015], Brno 1994. Dostupné z: http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/praf/js09/dejiny/web/prameny/10/Ustava__zakladni_zakon__Ruske_Socialisticke_Federativni_Sovetske_Republiky_-_10.7.1918.pdf.

⁷⁶ LENIN, V. I., *Spisy* sv. 28, Praha 1954, s. 250.

návod měl platnost zákona a upravil postavení a činnost náboženských organizací, nad nimiž určil zásady státního dozoru. Nejprve vyjmenoval církve a konfesní svazky, kterých se předpis týkal (pravoslavná církev, staroobřadnická, katolická, protestantská apod.), následně usnesení ujasnilo, že majetek církví a sekt přechází do správy lokálních sovětů pracujících a rolnických zástupců. Obsahoval výčet práv a povinností pro osoby, které tento majetek přijaly. Patřilo mezi ně například zajištění ochrany a renovace, obstarání potřebných prostředků na výdaje spojené s jeho užíváním apod. K předání chrámů a modlitebních budov, jež mají historický, archeologický nebo umělecký význam mělo dojít na základě zvláštní instrukce vypracované muzejním odborem národního komisariátu osvěty. Náboženským sdružením měl být okamžitě odebrán ostatní majetek (fabriky, hostince, statky, půda a veškerý výdělečný majetek). Ve státních a v jiných veřejnoprávních objektech instrukce zakázala vykonávat náboženské obřady a ceremonie (bohoslužby, zádušní mše apod.) a umísťovat jakákoliv náboženská vyobrazení (ikony, sochy náboženského charakteru apod.). Konání náboženských průvodů a obřadů na ulicích a náměstích povolila pouze s písemným souhlasem místního úřadu, který museli organizátoři získat s předstihem, ne později než 2 dny před uskutečněním akce. Nařídila odstranit všechny předměty urážející „revoluční cítění pracujících tříd“ z chrámů a modlitebních budov (nápisy na stěnách, mramorové desky apod.). Instrukce neopomněla ani oblast vzdělávání. Vysvětlila, že vyučování náboženství je zakázáno na státních a veřejných školách. Učitelé náboženských věrouk byli zbaveni veškerých typů zaopatření. Budovy duchovně vzdělávacích institucí byly dány k dispozici sovětům pracujících a rolnických zástupců nebo komisariátu osvěty.⁷⁷

Důležitý úkol sehrál oběžník lidového komisariátu spravedlnosti z prosince 1918, jenž také pojednal o otázce odluky církve od státu a jehož cílem bylo objasnit některé klíčové otázky týkající se realizace odluky v praktické rovině. Vysvětlil, že budovy určené pro náboženské a obřadní účely musejí být předány skupinám občanů, kteří uzavřeli dohodu s místním sovětem zástupců pracujících. Totéž platilo pro odevzdání bohoslužebných předmětů. Byl sestaven jejich soupis, který se dělil na kategorie, které představovaly jednotlivé materiály předmětů. Při předávání církevního majetku bylo nepřípustné odebrat roucha, taláry a podobné předměty a využít je k revolučním záměrům (přešívání na vlajky apod.). Zákaz platil také pro snímání výzdob z ikon, křížů, evangelií, oltářů. Duchovní, kteří byli usvědčeni z kontrarevolučních spiknutí, mohli být zadrženi i během vykonávání bohoslužby. Při prohlídkách v chrámech byla nutná přítomnost

⁷⁷ БЕЛОБ, А. В., *op. cit.*, s. 98-101.

představitelů daného náboženského kultu a bylo třeba dodržovat přesné postoje k náboženskému cítění věřících. Oběžník rozkázal, že odebírání ikon z veřejných míst nelze spojovat s jakoukoliv protináboženskou demonstrací. Ikony a další předměty náboženského kultu z veřejných míst bylo poručeno odevzdat do úschovy skupinám občanů, kteří uzavřeli domluvu s místním sovětem zástupců pracujících, případně předat do dalších míst, muzeí a skladišť sovětského státu. Při stěhování z budov se nesměl projevit hněv a pohrdání k duchovenstvu ze strany vládních zástupců. Podobně nepřipustné bylo uplatňovat zvláštní tresty nutící duchovenstvo, aby se zapojilo do pracovní povinnosti v podobě čištění ulic a dalších těžkých prací.⁷⁸

Dne 19. června 1923 vyšla *Instrukce k otázkám spojených s uskutečněním dekretu O odluce církve od státu a školy od církve (Инструкция по вопросам, связанным с проведением декрета Об отделении церкви от государства)*. Snažila se vysvětlit některé otázky týkající se dekretu. Vyjasnila, že dekret *O odluce* je základním zákonem, na němž musí být založena všechna vládní jednání a nařízení. Šíření a propaganda protistátních nálad podléhala soudu na základě trestního zákoníku. Žádná náboženská organizace neměla právo vměšovat se do činnosti druhé náboženské organizace proti její vůli. Povinností místní vlády bylo ochránit svobodné a klidné poslání náboženských kultů a přimět k zodpovědnosti osoby, které narušovaly zákony RSFSR. Na základě dohody o bezplatném užívání náboženských budov věřící zodpovídali za neporušenost a celistvost jim svěřeného majetku a nesli zodpovědnost za pořádek a kázání. Znárodněné náboženské budovy se předaly k bezplatnému užívání výhradně skupinám věřících nebo náboženským společnostem. Centrální organizace, kongresy náboženských společností a jimi volené výkonné orgány nemohly disponovat s církevním majetkem a získat ho na základě dohody, nemohly uzavírat žádné majetkové dohody, ujednání apod.⁷⁹

3.1.4 O náboženských sdruženích

Dne 8. dubna 1929 schválil Všeruský ústřední výkonný výbor a Rada lidových komisařů usnesení *O náboženských sdruženích (О религиозных объединениях)*. Vycházelo z dekretu *O odluce* a konkretizovalo právní vztahy mezi církví a státem.⁸⁰ Vymezilo formy organizace náboženských sdružení, stanovilo pravidla pro jejich zakládání, určilo jejich

⁷⁸ ГАРКАВЕНКО, Ф., О религии и церкви: сборник документов, Москва 1965, s. 100-105.

⁷⁹ БЕЛОБ, А. В., *op. cit.*, s. 102-104.

⁸⁰ STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 38-39.

práva a povinnosti vůči státu, vytyčilo postup získání a pravidla spravování jejich majetku a ustanovilo podmínky a způsoby rozpuštění těchto organizací a uzavření modlitebních budov.

Tento výnos definoval náboženská sdružení jako náboženské společnosti nebo skupiny věřících, které se stýkají pro uspokojení svých náboženských potřeb. Náboženské společnosti musely mít nejméně 20 členů a ti museli být starší 18 let. Pokud byl počet osob nedostatečný, mohli tito občané vytvořit náboženskou skupinu, avšak každý z nich mohl být členem pouze jednoho takového sdružení, společnosti či skupiny. Pro vznik náboženské společnosti byla nutná registrace. Žádost o registraci museli podepsat všichni její členové a podat ji příslušnému územnímu, oblastnímu nebo městskému výkonnému výboru sovětu poslanců pracujícího lidu. Výbor pro věci církevní, pracující při Radě ministrů SSSR, prošel materiály k registraci a na jejich základě rozhodl, zda – li žádosti vyhovět, či nikoliv. Po přijetí rozhodnutí o registraci mohla společnost nebo skupina zahájit svoji činnost. Veškeré záznamy o náboženských sdruženích a církevních budovách spravoval Výbor pro věci církevní při Radě ministrů SSSR.

Náboženská sdružení měla určitá práva i povinnosti. Pokud došlo k narušení zákona, oprávněné orgány mohly ukončit činnost spolku nebo uzavřít modlitební budovu podle stanovených podmínek. Náboženská sdružení nesměla poskytovat materiální podporu svým členům. Bylo jim zakázáno organizovat dětská, mládežnická, ženská, literární a jiná shromáždění, kroužky a skupiny. V jejich budovách se mohly vyskytovat pouze knihy nezbytné pro potřebu daného náboženství. Vyučování náboženství bylo povoleno pouze ve speciálních duchovních školních institucích. Náboženské společnosti měly právo nakupovat náboženské předměty dle svých potřeb a v souladu se zákonem. Náboženská sdružení mohla organizovat dobrovolné sbírky mezi členy, ale pouze na účely spojené se zaopatřením budov, majetku a výkonných orgánů náboženských svazků. Pouze členové výkonných orgánů společností a zmocněnci skupin věřících mohli nakládat s těmito částkami.

V souladu s rozhodnutím Výboru pro věci církevní mohly společnosti dostat v bezplatné užívání církevní budovy – dle podmínek stanovených dohodou mezi náboženskou společností a plnomocným představitelem územního, oblastního nebo městského výkonného výboru sovětu poslanců pracujícího lidu. Kromě toho mohly využívat i jiné prostory poskytnuté jednotlivci nebo územními, oblastními nebo městskými výkonnými výbory, avšak za úplatu v podobě nájemného. Tyto prostory podléhaly

pravidlům pro modlitební budovy a navíc musely splňovat stavebně-technická a hygienická pravidla. Náboženské budovy a jmění organizace se předaly náboženským sdružením v pořádku a na základě předchozí domluvy s plnomocným představitelem výkonného výboru příslušného sovětu zástupců pracujících. Osoby, které budovu a majetek přijaly, se zavázaly, že ji budou chránit, opravovat dle potřeby, nakládat s ní výhradně k uspokojení náboženských potřeb, případnou škodu způsobenou státu jejím poškozením nahradí. Jestliže byla budova zchátralá a hrozilo její zřícení, výkonný výbor sovětu poslanců měl právo ji zpřístupnit ke kontrole speciální technické komisi a přerušit v ní bohoslužbu nebo shromáždění věřících. Pokud došlo k uzavření modlitební budovy, majetek církve byl rozdělen následovně: předměty z platiny, zlata, stříbra a drahých kamenů náležely lokálním finančním orgánům nebo orgánům ministerstva kultury, předměty historické, umělecké nebo muzejní hodnoty patřily orgánům ministerstva kultury, stejně tak jako předměty každodenní potřeby (zvonky, nábytek, koberce, lustry apod.). Ostatní předměty (ikony, pokrývky, korouhve apod.) a další majetek důležitý pro vykonávání kultu náležel věřícím a byl přenesen do další modlitební budovy církve. Na takzvaný přechodný majetek (peníze, kadidla, svíce, víno apod.) se odebrání nevztahovalo.

Pro výkon funkcí spojených se správou majetku náboženských sdružení si členové otevřeným hlasováním volili výkonný orgán. V náboženských společnostech byl tvořen třemi osobami a v náboženských skupinách jednou osobou. Jednotliví členové výkonných orgánů mohli uzavírat obchody spojené se správou a užíváním náboženských prostor (opravy, nájmy, koupě potřebných předmětů apod.). Pro dozor nad majetkem a financemi získanými prostřednictvím sbírek nebo darů mohla být zvolena revizní komise, která se skládala maximálně ze třech členů náboženské společnosti. Výkonné orgány mohly používat razítka a pečete s označením svého názvu, které ale sloužily výhradně pro věci náboženského charakteru a nesměly zahrnovat symboly a slogany, které určila vláda svými předpisy. O zasedání výkonných a revizních orgánů sdružení nemusely být uvědoměny státní orgány, ale k jejich sjezdům a jednáním byl nutný jejich souhlas.

Náboženské úkony musely být uskutečňovány v domech náboženské společnosti. Vykonávání jakýchkoliv náboženských obřadů a ceremonií a umíst'ování náboženských předmětů bylo zakázáno ve všech státních, společenských a družstevních institucích. K pořádání náboženských průvodů, obřadů a ceremonií pod širým nebem, v krematoriích a domech věřících bylo nutné získat povolení výkonného výboru sovětu poslanců

pracujícího lidu. To bylo vydáno na základě žádosti, jež musela být podána minimálně dva týdny před předpokládaným termínem akce. Obřady v domech věřících na vyžádání umírajících nebo těžce nemocných osob se mohly konat bez oznámení a souhlasu příslušných orgánů. Totéž platilo i pro náboženské průvody, obřady a ceremonie pořádané v okolí budov kultu. Akce, které se odehrávaly mimo tato místa, souhlas vyžadovaly.⁸¹

3.2 Ateismus v sovětském státě

3.2.1 Ateistická propaganda a systém lidové osvěty

Vláda se pokoušela zničit dosavadní systém založený na křesťanských hodnotách. Snažila se vychovávat lid, zejména mládež, v duchu ateismu a loajalitu ke straně a státu. Toho chtěla dosáhnout mimo jiné zaváděním změn v dosavadních životních zvycích, především v oblasti morálky. Usilovala o to, aby funkce rodiny přejal stát. Budovaly se domy bez kuchyní, protože jejich rodinná funkce měla být nahrazena kolektivním stravováním, což podle sovětského sociologa S. J. Bolfsona znamenalo právě zánik rodiny a převzetí všech jejích úloh státem. Jednání, kdy člověk zapomene na veškeré závazky vůči rodině ve jménu věrnosti státu a straně, bolševikům vyhovovalo. Na počátku třicátých let sovětská propaganda vytvořila příběh o Pavliku Morozovovi, který údajně žil se svou rodinou na Uralu a který udal svého otce za to, že nevyrovnal všechny své dluhy vůči státu, a to pouze proto, aby rodina vůbec vyžila.⁸²

Bolševici vkládali velké naděje v boji proti náboženství do systému lidové osvěty. V. I. Lenin zastával názor, že náboženské předsudky pramení z bída a nevědomosti obyvatelstva. Doporučil vykonávat vědecky podloženou ateistickou práci tak, aby pomohla překonat hospodářskou zaostalost, upevnila národní hospodářství a tím zlepšila životní podmínky obyvatel, jež jsou předpokladem pro pokrok ve všech sférách lidského života. V. I. Lenin byl přesvědčen, že boj proti náboženství musí mít hluboce vědecký charakter a zahrnovat hledisko historické, filosofické a přírodovědecké.

Významný prostředek k překonávání náboženských představ o světě spatřoval v šíření přírodovědeckých znalostí. Proto započalo vydávání vědecké a populárně-vědecké ateistické literatury, vznikl systém pro přípravu specialistů pro boj s náboženstvím, nastala

⁸¹ BELOB, A. B., *op. cit.*, s. 105-117.

⁸² GRAJEWSKI, A., *Rusko a kříž: z dějin pravoslavné církve v SSSR*, Praha 1997, s. 26.

masová propaganda nejen přírodovědeckých poznatků apod.⁸³ Státní a stranické orgány začaly popularizovat vědu ve společnosti prostřednictvím společenských věd. Bolševici byli přesvědčeni, že ilustrované články o evoluci, geologii a podobných tématech mohou pomoci změnit myšlení obyvatel ovlivněné křesťanstvím. K tomu měl posloužit mimo jiné také vznik planetária v Samaře, jež mělo lidem přiblížit fungování vesmíru a potlačit náboženské pojetí nebes. Jako výborná zbraň pro budování socialismu a šíření vědeckého uvažování obyvatelstva se osvědčilo rádio. Vznikaly spisy o zdraví a hygieně, jež v extrémních případech posloužily k poškozování náboženství. Tvrdily, že například vyměňování rituálních polibků, užívání stejného nádobí či dotýkání se křížů a podobných předmětů zvyšuje pravděpodobnost výskytu nemocí.⁸⁴

Šířením vědeckých poznatků se vláda snažila zbavit ruský lid mylných představ o příčinách úspěšného zemědělství. Víra silně zakořeněná v ruské společnosti se hojně projevovala i v této oblasti hospodářství, jež bylo hlavním zdrojem obživy. Lidé věřili, že dobrá úroda závisí na nadpřirozeném zásahu. Kněží odmítali inovace, protože získávali odměny za „očistění“ polí a požehnání semenům, a prosazovali neefektivní alternativy. Vesnické povědomí přecházelo z generace na generaci a lidé zastávali názor, že jasný měsíc o Štědrém večeru znamená dobrou úrodu v následujícím roce, všechna pole musí být před zoráním očištěna od zlých duchů apod.⁸⁵

3.2.2 Protináboženské organizace

K šíření ateismu mezi obyvatelstvo dopomohlo několik významných protináboženských organizací. Jednou z nich byl *Komsomol* (*Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи*), který započal své působení v roce 1918 jako uskupení sdružující muže i ženy ve věku 18 až 26 let.⁸⁶ Organizace zahájila kampaně, jejichž cílem byla například diskreditace Vánoc a dalších církevních svátků. Ve městech se konaly agitační akce vysmívající se náboženství, z nichž nejvýznamnější byly tzv. „komsomolské Vánoce“ v Moskvě. Mladí nesli obrazy svatých a zesměšňovali mše konané v okolních kostelech. Součástí akce byli rouhající se herci převlečení za kněze a mladí lidé vykřikující protináboženská hesla. Podobné karnevaly se uskutečňovaly

⁸³ KOLESNIK, N. A., *cit. d.*, s. 62-67.

⁸⁴ HUSBAND, W. B., *Godless communists: atheism and society in Soviet Russia 1917-1932*, DeKalb (Illinois), 2000, pp. 74-75.

⁸⁵ *Ibid.*, pp. 77-78.

⁸⁶ GABEL, P., *And God created Lenin: Marxism vs. religion in Russia 1917-1929*, Amherst 2005, p. 314.

i v dalších městech. Jako příklad lze uvést běloruské město Gomel, kde byl sehrán „soud s bohy“, kteří byli následně odsouzeni k smrti.⁸⁷

Jako pomocná síla *Komsomolu* vznikla v roce 1922 další mládežnická skupina – *Mladí pionýři* (*Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Лénина*), jež se stala alternativou mezinárodního skautského hnutí a seskupovala mládež ve věku 9 – 14 let. Ve dvacátých letech tvořili většinu vesnické populace mladí lidé, proto měly tyto organizace mnoho příležitosti k rozšíření svých řad.⁸⁸

Cílem bolševiků bylo vést zemi k naprosté bezbožnosti prostřednictvím řízené propagandy. Nejprve organizovali náboženská procesí, následně přišly na řadu mírné formy propagace ateismu prostřednictvím přednášek, časopisů, her apod. Po celé zemi se konaly protináboženské festivaly, které čerpaly z tradic francouzské revoluce a byly pořádány ve dvou velkých vlnách – v letech 1923-1924 a 1929-1930.⁸⁹ Na podzim 1924 založili někteří moskevští ateisté společnost sdružující se kolem časopisu *Bezbožník* (*Безбожник*). Na jaře 1925 oficiálně zahájili svou činnost jako organizace s názvem *Liga bezbožníků* (*Союз безбожников*). Nově vzniklé sdružení bylo formálně nezávislé, ale ve skutečnosti bylo podřízené straně.⁹⁰ Mělo za úkol řídit bezbožnost v zemi a posunout propagandu na mírnější vědecké formy. Jako vhodné prostředky k dosažení jejich cílů posloužily přednášky, distribuce literatury, rozšíření vzdělání ve venkovských oblastech. Nejdůležitější ateistické publikace vydávaly články o kritice představitelů jednotlivých náboženství, články prokazující nevědecký charakter náboženství a přinášely informace o aktuálním dění a činnosti protináboženského hnutí.⁹¹

Militantní bezbožníci odkazovali na vědecký ateismus. Založili ateistické „buňky“ nebo domy, jež sloužily jako prostory, kde se venkovská společenství mohla učit o ateismu a diskutovat o „lžích náboženství“. V těchto místech se konaly protináboženské lekce, distribuoval se časopis *Bezbožník* a byly předváděny protináboženské dramatizace.⁹² O popularitě sdružení svědčí i fakt, že po roce svého působení se počet jeho členů pohyboval kolem 90 000. V roce 1929 bylo přejmenováno na *Ligu militantních bezbožníků*

⁸⁷ PIPES, R., Dějiny ruské revoluce, Praha 1998, s. 320-321.

⁸⁸ GABEL, P., *op. cit.*, p. 314.

⁸⁹ HOMOLOVÁ, O., *Dream of a godless country. Antireligious and atheistic propaganda in Soviet Russia in the 1920's*, in: *Hospodářské noviny* [online], č. 2, r. 2002, [cit. 6.6.2015]. Dostupné z: <http://www.russkiiivopros.com/?pag=one&id=177&kat=10&csl=31>.

⁹⁰ GABEL, P., *op. cit.*, pp. 316-317.

⁹¹ HOMOLOVÁ, O., *op. cit.*

⁹² FROESE, P., *The plot to kill God: findings from the Soviet experiment in secularization*, Berkeley 2008, pp. 55-56.

(*Союз воинствующих безбожников*)⁹³.

Ve stejném roce se v Moskvě konal kongres militantních bezbožníků, na němž se projednávaly detaily tzv. pětiletého plánu, jenž měl vést k úplnému potlačení náboženství. Na sjezdu bylo rozhodnuto snížit věk dětí, které se mohou stát členy *Ligy militantních bezbožníků*, na 14 let.⁹⁴

Výraznou osobou spojenou s vedením tohoto sdružení se stal J. M. Jaroslavskij. Byl pověřen důležitým úkolem – vybudovat silné protináboženské hnutí. Stál v čele lektorské skupiny zaměřené na ateistickou výchovu obyvatel, zdokonalil systém ateistické výchovy, dohlížel na realizaci protináboženských kampaní a sepsal mnoho spisů, v nichž zdůrazňoval nezbytnost ateizace. Roku 1922 založil nakladatelství *Ateist (Ameucm)*, které produkovalo mnoho ateistických publikací, časopisů a plakátů zaměřených proti duchovenstvu, církvi i samotné víře.⁹⁵

3.2.3 Ateistická výchova mládeže

Vychovávat mládež oddanou ateismu a věrnou straně a státu se stalo bolševickou prioritou. Vláda si byla vědoma toho, že žádné náboženství nemůže přežít bez toho, aniž by vštěpovalo své myšlenky mládeži. Proto vycházelo velké množství dekretů, které souvisely se vzdělávacím systémem, měly zlikvidovat vedoucí pozici církve v oblasti vzdělávání a zrušit vyučování náboženství (tato problematika byla podrobněji rozebrána v kapitole 3.1). Bolševici dávali nejprve přednost samotné sekularizaci škol před ráznou ateistickou výchovou. Věřili, že výuka, která je založená na vědeckých poznatcích a oproštěná od náboženství, může studentům vštípit propagované názory a lépe je připravit na budoucí život než silný protináboženský aktivismus.⁹⁶ Lidovým komisařem osvěty se po Říjnové revoluci stal ruský marxistický revolucionář A. V. Lunačarskij, jehož V. I. Lenin pověřil, aby přetvořil církevní školy na školy státní a zajistil, aby žádnému studentovi nebylo umožněno účastnit se náboženské výuky. Prvotním cílem se stalo vštípit tyto myšlenky učitelům, protože mnoho z nich stále s výukou náboženství pokračovalo, ačkoliv nařízení vlády tomu zcela odporovala. Jediný způsob výuky oproštěné

⁹³ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 23-24.

⁹⁴ D'HERBINGY, M., *The Anti-God Front“ in Soviet Russia since April 1929*, in: *An Irish Quarterly Review*, Vol. 19, No. 73, pp. 5-7. [staženo 26.11.2011]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/30094568

⁹⁵ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 23-24.

⁹⁶ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, p. 80.

od náboženství spatřovali v zaměstnávání výhradně světských pedagogů, kteří by v mládeži podněcovali averzi vůči náboženství a propojovali výuku věd s kritikou náboženských dogmat. Přesvědčit stávající učitele, aby si z vlastního přesvědčení osvojili materialistický přístup, bylo téměř nemožné. Jako jediné řešení se nabízelo jejich nahrazení novými pedagogy. Stávající učitelé byli ale rozhořčeni tím, že by měli opustit školství, a na počátku roku 1918 vyhlásili stávku ve čtyřech městech.⁹⁷

Problém nespočíval pouze ve snaze eliminovat nábožensky orientované učitele, ale také v existenci učebních textů, jež obsahovaly mnoho náboženských představ a příkladů. Odstranit bible a jiné náboženské spisy z knihoven bylo jednoduché, ale s učebními texty to bylo o mnoho složitější, protože neexistovala jejich náhrada.⁹⁸ Lidový komisariát osvěty začal od roku 1921 uplatňovat nové metody, jež spočívaly v nahrazení dosavadních tradičních předmětů novým modelem, kde se studenti přímo zapojili do výuky o práci, o přírodě, o společnosti.⁹⁹ Cílem výše zmíněné metody bylo překonat mechanické učení a přiblížit se ke kritickému myšlení.¹⁰⁰ Nově použité učební metody se setkaly s nepochopením ze strany učitelů a projevíly se úpadkem disciplíny.¹⁰¹ Bolševické vedení se obávalo postoje rodičů, kteří by mohli podrývat nově vzniklý vědecký postoj učený ve školách. Vymanění dětí z vlivu jejich rodičů se stalo další prioritou.¹⁰²

Student mohl navštěvovat speciální teologické kurzy připravující na kněžství, pokud dosáhl 18 let věku. Tyto kurzy mohly fungovat za předpokladu, že se nevměšovaly do nastolené politiky a jejich osnovy se zabývaly pouze teologickými tématy. V březnu 1923 Lidový komisariát spravedlnosti zpřísnil pravidla pro existenci těchto kurzů – mohly být organizovány pouze ve velkých městech malými skupinami soukromých osob, musely mít sestavené detailní osnovy apod.¹⁰³

Významnou roli v šíření ateismu sehrály protináboženské semináře, jež cvičily propagandisty a agitátory. V listopadu 1922 se otevřel seminář v Moskvě, v roce 1924 vláda založila *Společnost militantních materialistů* (*Общество воинствующих материалистов*), jejíž členové šířili materialismus mezi univerzitní profesory, vědce

⁹⁷ GABEL, P., *op. cit.*, pp. 159-163.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, p. 80.

¹⁰⁰ GABEL, P., *op. cit.*, p. 164.

¹⁰¹ PIPES, R., *cit. d.*, s. 308.

¹⁰² GABEL, P., *op. cit.*, pp. 159-163.

¹⁰³ *Ibid.*, pp. 166-167.

a učence a byli spjati s periodikem *Pod praporem marxismu (Под знаменем марксизма)*. Do konce roku 1926 v Rusku existovalo několik desítek takových seminářů.¹⁰⁴

3.2.4 Šíření ateismu prostřednictvím tiskovin

Na přelomu roku 1922 a 1923 nebyla strana spokojena s dosavadními výsledky protináboženské kampaně, proto začala měnit své postupy. Vedení bylo přesvědčeno, že k propagandě by se mělo přistoupit jinak – namísto negativní kampaně, která hanila náboženství, by bylo vhodné přejít k pozitivní taktice, která by vysvětlovala, že ateismus a věda mohou obohatit lidské životy mnohem více. Bolševici pochopili, že samotné represe a tvrdý přístup náboženství z ruské společnosti nevymytí. V. I. Lenin doporučil stranické inteligenci, aby vylepšila svoje agitační techniky. Ze sjezdu strany konaném v dubnu 1923 vzešel jasný úkol – ateistická práce má pojmout roli organizované agitace a omezit množství represí, protože urážky náboženského citění lidu vedou pouze k posilování jejich víry. Strana měla vytvořit speciální kurzy na výcvik agitátorů a publikovat velké množství protináboženské literatury.

Doposud vycházel malý počet protináboženských spisů v menších nákladech, například publikace *Církev a náboženství (Церковь и религия)* nebo *Komunismus a náboženství (Коммунизм и религия)*.¹⁰⁵ Lidový komisariát spravedlnosti vydával od roku 1919 měsíčník *Revoluce a církev (Революция и церковь)*. Tato publikace se zaměřovala na vydávání nových dekretů a informovala o neúspěších náboženské kampaně v lokálních oblastech.¹⁰⁶ Ke zlomu došlo koncem roku 1922, kdy byl na trh uveden první masový ateistický časopis *Bezbožnik (Безбожник)*. Každé jeho vydání kombinovalo barevné ilustrace s jednoduše psanými články s širokou tematikou – od podstaty náboženství až k vědním oborům. Jeho poselství se šířilo mezi lid, časopis byl předčítán skupinám negramotných, sdílen na vesnicích i v místnostech továren určených pro čtení. Počátkem dalšího roku se objevil měsíčník *Bezbožnik u stanika (Безбожник у станка)*, který byl určen především dělnické třídě. V květnu 1925 vznikl časopis *Ateista (Атеист)*, jenž útočil na náboženství z filosofického a historického hlediska. V lednu 1926 se objevil další významný měsíčník, jenž byl určen především pro agitátory – *Antireligioznik (Антирелигиозник)*.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, pp. 59-60.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 54.

Existovala síť regionálních zpravodajů, kteří dodávali informace z lokálních oblastí a spojovali periferie s centry. Sovětská nakladatelství publikovala řadu dalších protináboženských děl jako knihy, plakáty, příručky, texty pro propagandu apod. Důležitým úkolem bylo zajistit distribuci velkého množství výše zmíněných publikací, což nebylo vždy jednoduché. Materiální nedostatky v roce 1925 zapříčinily snížení tištěných nákladů veškerých tiskovin. Zatímco v červenci 1925 se počet výtisků časopisu *Bezbožnik* pohyboval kolem 210 000, tak v říjnu téhož roku se snížil na 114 000 výtisků a o rok později dokonce na 90 000. I přes veškeré snahy strany se ateistická kampaň neprojevila tak, jak bylo zamýšleno. Hlavní periodika často inklinovala spíše k reakcím na některá vládní prohlášení než k samotným protináboženským tématům.¹⁰⁷

3.2.5 Svátky a rituály

Sovětská moc toužila po vzniku světských svátků a obřadů namísto náboženských, jejichž význam se snažila podryvat. Během Vánoc roku 1923 se v Moskvě konaly první protináboženské průvody, jež zesměšňovaly kult Bohorodičky a urážely náboženské svátosti. Obdobné akce se konaly i v dalších městech.¹⁰⁸ Počet církevních svátků se pohyboval mezi 150 a 200 za rok, Rusové jich obvykle dodržovali kolem 50. Kromě nejvýznamnějších křesťanských svátků Vánoc a Velikonoc se slavilo ještě osm hlavních a mnoho dalších méně významných či lokálních svátků. Vláda chtěla, aby si veřejnost spojovala symboly a ideály bolševismu s novými svátky a veřejnými obřady.¹⁰⁹

L. D. Trockij požadoval, aby se konaly pouze tzv. rudé křtiny, rudé svatby, rudé pohřby a aby byla křesťanská jména nahrazena novými jmény spjatými s režimem. Navrhoval například jména Říjen, Mír, Ninel (pozpátku Lenin) apod.¹¹⁰ Byly zavedeny nové svátky jako například Mezinárodní den práce (1. květen), Den pádu autokracie (12. březen) nebo Den Pařížské komuny (18. březen). Zavedení sovětských svátků mělo redukovat počet volných dní a zároveň eliminovat způsoby oslav. S náboženským hodováním byly spojeny velké oslavy a opilství, což strana hlasitě kritizovala.¹¹¹

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 61.

¹⁰⁸ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 25.

¹⁰⁹ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, pp. 87-89.

¹¹⁰ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 27.

¹¹¹ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, pp.87-9.

3.3 Násilnosti bolševiků páchané na církvi a jejích členech

První dny po revoluci se nesly ve znamení krveprolití a násilností. Tomu neušla ani církev. Docházelo k vraždám laiků i členů církve, násilnému vyhánění mnichů z klášterů a duchovenstva z církevních budov, plenění kostelů a klášterů, rabování cenných předmětů, zneuctívání ostatků svatých apod. Krutost bolševiků neznala meze a jejich jednání pozbývalo známky lidskosti.¹¹²

V listopadu 1917 Rudoarmějci znesvětili kostel v moskevském Kremlu a následovaly obdobné akce na místech spjatých s pravoslavím. Dne 25. ledna 1918 byl zastřelen kyjevský biskup Vladimir Bogojavlenskij, který se stal prvním bolševiky zavražděným biskupem.¹¹³ V tomto roce zemřeli také biskupové Germogen ze Saratova, Isidor z Michajlova u Samary, Amvrosij ze Sarapule a mnoho dalších.¹¹⁴ To byl pouze začátek krvavého vraždění duchovních bolševiky. Církevní představitelé umírali v důsledku upálení, zastřelení, mučení a dokonce i ukřižování.¹¹⁵ Pod pojmem „zastřelení“ se velmi často rozumělo velmi bezohledné zabití. Někteří byli zmrzačeni, vykleštěni, postřeleni, případně vhozeni do davu k lynčování. Jiné na mrazu polévali studenou vodou, dokud se nezměnili v ledový objekt, další zemřeli připoutáni ke kříži. Výčetem takto surového zacházení bychom mohli pokračovat dále. Členy církve brutálně týrali, křižovali na oltářních dveřích, vařili v kotlích s vroucí smolou, polévali rozžhaveným olovem, topili v dírách prosekaných do ledu, zaživa pohřbívali do země apod.¹¹⁶ Pravoslavný Svatotichonovský bohoslovecký institut sestavil statistiku pronásledování stoupenců pravoslavné církve, podle níž byly jen v roce 1918 zastřeleny tři tisícovky kněží.¹¹⁷

V roce 1919 vláda vydala rozhodnutí o plošném odhalení ostatků svatých. Pokud bylo po jejich odkrytí zřejmé, že se nezachovaly celistvé, bylo to chápáno jako klamání věřících, čímž měli bolševici další záminku církev pronásledovat. Dne 1. listopadu 1920 stanuli před novgorodským revolučním tribunálem členové církve, kteří byli obviněni z toho, že si v tajnosti prohlédli svaté ostatky uložené v tamním Sofijském chrámu,

¹¹² GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 10-12.

¹¹³ *Tamtéž*, s. 13.

¹¹⁴ *Tamtéž*, s. 15.

¹¹⁵ *Tamtéž*, s. 13.

¹¹⁶ ALFEYEV, H., *Orthodox christianity vol. 1: the history and canonical structure of the orthodox church*, Yonkers 2011, p. 260.

¹¹⁷ JAKOVLEV, A. N., *Rusko plné křížů: od vpádu po pádu bolševismu*, Brno 2008, s. 138-139.

a to ještě před jejich oficiálním odhalením. V tomto roce soudil moskevský tribunál významné církevní hodnostáře a authority, jež byly obžalovány z šíření zpráv o tom, že členové komise se při odhalení ostatků svatého Sávy Storoževského chovali urážlivě vůči věřícím. Předseda rady spojených farností Samarin a její člen Kuzněcov dostali trest smrti zastřelením, ale jejich rozsudek byl změněn na uvěznění do koncentračního tábora. Ostatní obžalovaní byli uvrženi do vězení, každý na jinak dlouhou dobu.¹¹⁸

Jedním z prostředků k rozkladu církve se staly tábory. První z nich sloužily jako věznice pro válečné zajatce. Trockého návrh zavést systém táborů pro třídní nepřátele se V. I. Leninovi zalíbil, protože jejich setrvání v městských věznicích považoval za nebezpečné a vzhledem k jejich počtu také nemožné. Na základě podpisu Brest-litevské smlouvy se Rusko zbavilo dvou milionů válečných zajatců a tím se zajatecké tábory, stojící převážně na odlehlých místech, mohly proměnit v tábory určené pro třídní nepřátele. Vláda vybízela regionální města, aby ve svém okolí zabrala kláštery, panství či statky a přeměnila je na pracovní tábory, jež měly izolovat třídní nepřátele a zároveň je využít jako levnou pracovní sílu. Do koncentračního tábora Solovky, který vznikl z bývalého Soloveckého kláštera, byli mimo jiné deportováni mniši a mnišky ze zabraných klášterů. K nim byli postupně připojováni také církevní představitelé, kteří se „provinili“ proti režimu. Do konce dvacátých let žili kněží v oddělených prostorách, kde mohli sloužit liturgii, ale následně došlo ke změně systému a všichni vězňové byli postaveni na stejnou úroveň a jejich odměny a tresty se odvíjely od množství odvedené práce, která většinou spočívala ve fyzicky náročné činnosti – kácení sibiřských lesů a zpracovávání dřeva.¹¹⁹

¹¹⁸ *Tamtéž*, s. 139.

¹¹⁹ NOBLE, I., BAUEROVÁ, K., NOBLE T., PARUSHEV, P., *Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ*, Brno 2012, s. 165-169.

4 Pravoslaví

4.1 Pravoslaví a církve před revolucí

Drtivá většina obyvatel Ruska byli věřící. Převažujícím křesťanským proudem bylo pravoslaví, jež bylo silně spjato s carským režimem. Tvořilo oporu státní moci a jeho úzké spojení se státem v této podobě trvalo od dob cara Petra I., který po smrti patriarchy Adriana překazil svolání sněmu a zabránil volbě nového patriarchy. Tento tzv. synodální systém trval až do pádu samoděržaví. Církev byla zároveň mocnou ekonomickou silou a měla významnou úlohu v kulturním a společensko-politickém životě. Ve srovnání s církvemi jiných vyznání měla obrovská privilegia.¹²⁰

Pravoslavnou církev řídil namísto patriarchy, jehož úřad byl zrušen, Nejsvětější synod zřízený roku 1721 Petrem I. Synod byl zcela podřízen státu a stal se jeho nástrojem, čemuž plně odpovídalo i jeho složení. Skládal se ze zástupců duchovenstva, které jmenoval sám car. Jejich úloha pozbývala na významu, protože se zpravidla podřizovali příkazům tzv. Vrchního prokurátora Nejsvětějšího synodu. Tím byl vysoký světský úředník, vybavený velmi širokými pravomocemi, jenž mohl zasahovat do všech vnitřních záležitostí církve.¹²¹

V období před převzetím moci bolševiky se v Rusku nacházelo necelých 50 000 ortodoxních kostelů. Pokud bychom počítali i kláštery a různé kaple, tento počet by se ještě zvýšil. Země byla rozdělena do 67 diecézí, přičemž každá z nich zahrnovala asi 20 farností a měla svého vlastního biskupa. Vedle nich působili také pomocní biskupové. Titul arcibiskupa byl osobní a neodvolával se k žádné lokální jurisdikci. Biskupové a arcibiskupové sloužili pod jedním ze tří metropolitů, kteří stáli v čele třech velkých klášterů. Patřily mezi ně Kyjevsko-pečerská lávra v Kyjevě, lávra Alexandra Něvského v Petrohradě a Trojicko-sergijevská lávra u Moskvy.¹²²

¹²⁰ NYKL, H., *Náboženství v ruské kultuře*, Červený Kostelec 2013, s. 47.

¹²¹ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 19.

¹²² GABEL, P., *op. cit.*, pp. 38-39.

4.2 Místní sněm Ruské pravoslavné církve, nový patriarcha a jeho působení po roce 1917

Prozatímní vláda umožnila Ruské pravoslavné církvi svolat místní sněm, který se konal po více než 200 letech. Jednal od srpna 1917 do září 1918 a zasedal na třech jednáních. Koncil se shromáždil v katedrále Krista Spasitele v Moskvě a zúčastnilo se ho 564 delegátů, z toho 299 laiků.¹²³ Jednal o církevním majetku, o společenských organizacích, o zárukách zabezpečujících klidné působení církve apod.

Významným výsledkem prvního zasedání bylo obnovení úřadu patriarchy. Koncil zvolil novým vůdce jednoho z nejmladších biskupů – V. I. Bělavina, jenž vstoupil do dějin jako patriarcha Tichon. Sněm jeho zvolení schválil v říjnu 1917.¹²⁴ Patriarchovým úkolem bylo pravidelně svolávat koncil, nejvyšší orgán Ruské pravoslavné církve složený z biskupů, klérů a laiků, a zastupovat jej v období mezi jednotlivými shromážděními. K výkonu své funkce používal patriarcha další dvě instituce – biskupský synod (v záležitostech teologie, náboženské disciplíny, církevní správy) a vyšší církevní radu (ve věcech sekulárně-právních, charity, sociálních otázek apod.)¹²⁵ Nový patriarcha se snažil, aby církev nebyla vtažena do politických bojů, které se právě odehrávaly. Jeho cílem se stalo upevnit pozici církve a prohloubit víru mezi lidmi.¹²⁶ Již v jednom ze svých raných projevů podotkl, že tyto časy jsou plné strastí a nesnází.¹²⁷

Sněm nejprve v srpnu 1917 a následně v říjnu téhož roku vydal prohlášení, jež odsoudila zvyšující se násilí a svatokrádeže.¹²⁸ Na začátku prosince 1917 se sněm usnesl, že stát nemůže vydat žádný zákon týkající se církve, bez toho, aniž by byla ona sama informována a souhlasila s ním. Dokonce měl být státem uznán jakýkoliv církevní výnos, který nebyl v rozporu se zákonem. Dále požadoval, aby církevní svátky zůstaly nadále státními, jakékoliv rouhání a snaha odloučit členy církve od ní byly ilegální a všechny druhy církevních škol byly na stejné úrovni se světskými.¹²⁹

Dne 25. ledna 1918 se sněm Ruské pravoslavné církve dozvěděl o smrti kyjevského

¹²³ MOSS, V., *The Moscow council of 1917-1918* [online], [cit. 19.5.2015]. Dostupné z: <http://www.orthodoxchristianbooks.com/articles/323/-moscow-council-1917-18/>.

¹²⁴ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 10.

¹²⁵ NOBLE, I., *cit. d.*, s. 159.

¹²⁶ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 12-13.

¹²⁷ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 258.

¹²⁸ MOSS, V., *op. cit.*

¹²⁹ *Ibid.*

biskupa Vladimira Bogojavlenského a v důsledku toho požádal Tichona, aby určil jména tří osob, které by ho v úřadu patriarchy mohly v případě potřeby zastupovat. Tímto požadavkem dal koncil najevo, že si je vědom nástrah, jež mohou patriarchu a celou církev zanedlouho ohrozit.¹³⁰ Sněm na svém zvláštním lednovém zasedání odsoudil dekret *O odluce*, jež považoval za útok na církev, a stanovil, že podíl na vzniku dekretu nebo na jeho realizaci je nemyslitelný a hrozí za něj tresty vedoucí až k vyloučení z církve.¹³¹ Vybídl věřící k demonstracím a k bojkotu dekretu.¹³² Dekret chápal jako „otevřený akt persekuce, který se pokouší znemožnit samostatnou existenci duchovenstva, církve i jejích institucí.“¹³³ Představitelé carské administrativy a armády spolu s některými duchovními zformulovali proti vládě ostrá politická prohlášení.¹³⁴ Vystoupení vedoucích představitelů pravoslavné církve proti vládě podporovali i někteří hlavní činitelé jiných náboženských směrů. Společný dokument zasláný vládě protestující proti dekretu *O odluce* podepsal také staroobřadnický biskup Simon, katolický metropolita Ropp a další.¹³⁵

Tichonovo působení se neslo ve znamení otevřené kritiky vlády. V lednu 1918 vydal poselství duchovenstvu a věřícím, v němž uvalil do klatby světskou moc (tzv. anathema), varoval před spoluprací s bolševiky a vyzval věřící, aby se postavili na obranu pravoslavné církve.¹³⁶ Koncil patriarchovo anathema a výzvu věřícím potvrdil na svém shromáždění na přelomu února a března 1918. Bolševici tyto skutečnosti použili jako další záminku ke konfliktu s církví a tato vyjádření použili k legitimitě svého násilného jednání. Po vydání dekretu a Tichonovu anathematu se plenění církevních budov a vraždění jejích představitelů ještě zintenzivnilo. Když vláda nechala popravit cara Mikuláše II. se svou rodinou, Tichon to veřejně odsoudil. Začal být vládou považován za reakcionáře, jehož je třeba zlikvidovat nebo přimět k poslušnosti.¹³⁷

Církev založila vlastní komisi, jež měla vyšetřovat bolševické zločiny na ní páchané. V jejím čele stanul arcibiskup Vasilij Černigovskij. Vedení státu existenci komise neschvalovalo, proto ji následně zlikvidovalo – Vasilije vyhodili z jedoucího vlaku a další členy povraždili.¹³⁸

¹³⁰ NOBLE, I., *cit. d.*, s. 161-165.

¹³¹ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 33.

¹³² STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 43.

¹³³ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, p. 49.

¹³⁴ BRADBURY, D., *The Russian Orthodox Church*, Moskva 1982, pp. 106-107.

¹³⁵ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 32.

¹³⁶ *Tamtéž*, s. 33.

¹³⁷ NOBLE, I., *cit. d.*, s. 161-165.

¹³⁸ JÁN, J., *Vznik a počátky Katakombní církve v Sovětském svazu* [online], [cit. 1.5.2015]. Dostupné z:

4.3 Boj církve a státu v období občanské války

V. I. Lenin považoval církev za hlavní přetrvávající sílu starého režimu a byl přesvědčen, že je nutno ji zničit. Bolševici začali vydávat dekrety a nařízení, které značně omezovaly náboženství, církev i duchovenstvo (o této problematice bylo detailněji pojednáno v 2. kapitole). Už v prvních porevolučních měsících byli před soud postaveni mnozí představitelé církevní hierarchie. Některé z nich čekalo vězení nebo vyhnanství, jiné dokonce smrt.¹³⁹ Již na podzim 1917 byl zabit petrohradský arcikněz I. A. Kočurov.¹⁴⁰ V březnu 1919 vyšel dekret, který zestátnil kláštery, důležitá střediska náboženství, a v červnu 1920 bylo vydáno rozhodnutí, jež nařídilo cenzurovat všechna kázání a veřejná vystoupení duchovních. Obsah jejich projevů omezilo výhradně na náboženská témata a jejich správnost určovali státní úředníci.¹⁴¹ Pokračovala likvidace kostelů a klášterů, vyhánění duchovenstva z církevních budov a duchovní měli zákaz účastnit se jakýchkoliv společenských aktivit – povolena jim byla pouze účast na bohoslužbách. Církev přišla o veškerý majetek včetně škol a charitativních organizací. Výjimečné nebylo ani rabování.¹⁴²

V období občanské války nabýval konflikt mezi státem a církví na intenzitě. Na podnět vlády docházelo k násilné konfiskaci církevního majetku, pronásledování a vraždám členů církve i laiků. Režim se soustředil především na pravoslavnou církev, v porovnání s dalšími církvemi ji bolševické represe zasáhly nejvíce.¹⁴³ Ani duchovenstvo nezůstalo ve svém boji pasivní. Začalo s veřejnou podporou bělogvardějců. Po vyvraždění carské rodiny například jekatěrinburský arcibiskup zorganizoval procarskou demonstraci a veřejně oslavoval vstup protibolševických sil do města.¹⁴⁴ Ačkoliv se po revoluci významně rozšířily protináboženské aktivity, nebránilo to rozmachu zbožnosti a kostely se plnily lidmi. Oficiální činnost církve byla velmi omezená, duchovní byli často vězněni nebo vražděni a jejich dosavadní úlohu zastávali laici. Tehdy se vytvořily základy tzv. podzemní neboli katakombní církve, která představovala skupinu osob, jež se scházely k modlitbě a četbě náboženských textů.¹⁴⁵

<http://www.orthodoxiachristiana.cz/vznik-a-pocatky-katakombni-cirkve-v-sovetskem-svazu-c110>.

¹³⁹ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 17-18.

¹⁴⁰ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 259.

¹⁴¹ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 17-18.

¹⁴² *Tamtéž*, s. 12.

¹⁴³ NOBLE, I., *cit. d.*, s. 161-165.

¹⁴⁴ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, pp. 51-52.

¹⁴⁵ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 15.

Dokument, jenž v roce 1920 vydal Lidový komisariát spravedlnosti, přikázal ničit relikvie a další náboženské předměty. V důsledku toho byly vyházeny ostatky asi padesáti mnichů v Trojicko-sergijevské lávře nedaleko Moskvy a podobné akce se odehrávaly na celém území Ruska. Jako příklad lze uvést Kyjevsko-pečerskou lávru nebo městečko Počajiv.¹⁴⁶

Častým jevem se staly demonstrace lidu proti separaci církve od státu. Sovětští úředníci využili armádní síly, aby zjednaly pořádek na místech, kde se tyto demonstrace zvrhly ve výtržnosti. To se stalo například v Petrozavodské oblasti Oloněcké gubernie, kde bylo uvězněno a následně popraveno pět organizátorů spolku, který vznikl na obranu tamějšího kláštera Alexandra Svirského proti znárodňování.¹⁴⁷ Podle komunistických zdrojů přišlo v období mezi únorem a květnem 1918 o život 687 účastníků náboženských procesí a osob bránících církevní majetek.¹⁴⁸ Několikanásobně větší ztráty na životech způsobil hladomor, který také sehrál významnou roli v boji mezi státem a církví.

4.4 Hladomor jako strategická zbraň proti církvi

Pravoslavná církev po staletí své existence kumulovala majetek a překypovala obrovským bohatstvím. Bohoslužebné knihy se vázaly do zlata, ikony se zasazovaly do zlatých a stříbrných rámců a zdobily drahokamy, stejně tak jako další církevní předměty.¹⁴⁹ Ekonomické neúspěchy vyplývající z revoluce, občanské války a sucha v létě 1921 způsobily hladomor v oblasti kolem Volhy a v několika dalších provinciích. Bolševická vláda se nejprve obrátila na Tichona s žádostí o společné jednání. To vedlo k vytvoření *Všeruské komise na pomoc hladovějícím* řízené patriarchou. Vznikaly sbírky a Tichon se navíc obrátil na východní patriarcháty, románský pontifikát, canterburského arcibiskupa a yorského arcibiskupa s žádostí o pomoc. Tyto aktivity nicméně vzbudily nevoli vlády, komise byla rozpuštěna a dosud shromážděné prostředky zkonfiskovány. Nově vznikla *Ústřední komise na pomoc hladovějícím pod záštitou Všeruské ústřední výkonné komise*, která v prosinci 1922 vybídla patriarchu k darování církevních cenností. Patriarcha s požadavkem souhlasil, ale trval na vynětí předmětů užívaných v liturgii.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 17.

¹⁴⁷ HUSBAND, W. B., *op. cit.*, pp. 48-49.

¹⁴⁸ PIPES, R., *cit. d.*, s. 317.

¹⁴⁹ JAKOVLEV, A. N., *cit. d.*, s. 140.

¹⁵⁰ ALFEYEV, H., *op. cit.*, pp. 262-264.

Za zisk z prodeje doporučil nakoupit obilí pro hladovějící lid. V. I. Lenin pojal tento plán jako provokaci a svolal předsednictvo strany, kde přečetl patriarchův dopis a obvinil církve z neochoty pomoci osobám postiženým hladem, proto byla vláda nucena veškeré církevní cennosti zkonfiskovat.¹⁵¹ Nápad využít hladomor jako záminku pro boj s církví pocházel od L. D. Trockého. Jakmile byla tato taktika schválena, vláda začala odmítat jakékoliv kompromisy navržené patriarchou.¹⁵²

Dne 23. února 1922 vláda vydala dekret *O odejmutí církevních cenností ve prospěch hladovějících*. L. D. Trockij předložil plán, jak zorganizovat zabavení církevních cenností. Doporučil vytvořit speciální tajné výbory pro jejich zábor.¹⁵³ Příslušníci tajné policie¹⁵⁴ vtrhli do chrámů a klášterů a násilně se zmocnili veškerého drahocenného inventáře bez výjimky a zbylý zničili. Občané vzdorující odejmutí cenností byli na místě vražděni, kostely zůstaly vyrabované, poničené, někdy dokonce vypálené. Koncem února 1922 se patriarcha Tichon obrátil s výzvou na všechny věřící, ve které označil jednání bolševiků za svatokrádež. Tato výzva měla přimět lid k odporu a masově se šířila mezi lidmi, četla se v chrámových ambonech, vylepovala se na zdi domů. Po celé zemi docházelo ke konfliktům mezi civilisty, kteří bránili posvátná místa, a ozbrojenými oddíly.¹⁵⁵ Takovým případem bylo například textilní městečko Šuja nacházející se severovýchodně od Moskvy. Na počátku března 1922 se tam neozbrojení civilisté vzepřeli ozbrojeným oddílům, které měly odvézt inventář z kostela.¹⁵⁶

Dne 19. března 1922 napsal Lenin tajný dopis členům politbyra, v němž navrhl použití hladomoru jako příležitost k úplnému zrušení církevní organizace v Rusku. Na konci března politbyro přijalo plán zničení církve. Ten zahrnoval například uvěznění patriarchy, další protináboženskou kampaň v tisku, pokračující zabírání církevních cenností apod.¹⁵⁷

¹⁵¹ JAKOVLEV, A. N., *cit. d.*, s. 140.

¹⁵² PIPES, R., *cit. d.*, s. 318.

¹⁵³ ДАМАСКИН, И., *Гонения на Русскую Православную Церковь в советский период* [online], [cit. 28.3.2015]. Dostupné z: http://www.fond.ru/index.php?menu_id=374&menu_parent_id=358&show_date=1&category_id=14&article_page_content=0&show_preview_img=0&show_file_list=1&flag=ajax&page=1®ime=site&content_id=48.

¹⁵⁴ Od roku 1917 Čeka (*Всероссийская чрезвычайная комиссия Совета народных комиссаров РСФСР по борьбе с контрреволюцией и саботажем*), v roce 1922 přejmenována na GPU (Государственное политическое управление РСФСР), v roce 1923 přejmenována na OGPU (Объединённое государственное политическое управление РСФСР).

¹⁵⁵ JAKOVLEV, A. N., *cit. d.*, s. 141.

¹⁵⁶ PIPES, R., *cit. d.*, s. 319.

¹⁵⁷ ALFEYEV, H., *op. cit.*, pp. 262-264.

Ještě v březnu vydala vláda prohlášení, v němž ubezpečila, že jakékoliv pronásledování věřících a církve jí je cizí. Ujistila, že zabavené drahocenné předměty budou nahrazeny jinými, prostšími, a náboženské obřady tím neutrpí žádnou újmu. Prohlášení deklarovalo, že za drahocenné předměty je možné nakoupit obilí, osivo, zemědělský inventář a dobytek, jenž by měl pomoci hladovějícím po celé zemi.¹⁵⁸ Podle hrubých odhadů západních odborníků činil zisk z odebraných předmětů asi sedm a půl miliardy rublů. Ze sovětské statistiky vyplývá, že v letech 1922-1923 bylo v zahraničí zakoupeno obilí za pouhý jeden milion rublů, a to pouze za osivo. Zemědělský inventář ani dobytek zakoupeny nebyly.¹⁵⁹

Tichona podrobili výslechům a začaly soudní procesy s účastníky a organizátory obviněnými z odporu vůči konfiskaci cenností. V dubnu 1922 se odehrál soudní proces v Moskvě, kde bylo souzeno několik desítek osob. Podobné soudní řízení se uskutečnilo v červnu a v červenci téhož roku v Petrohradě, kde bylo obžalováno téměř 100 osob, mezi nimi i metropolita Veniamin petrohradský, biskup Benedikt a další.¹⁶⁰ Byli obviněni z podněcování věřících k odporu proti úřední moci. Proces byl veřejný a trval asi měsíc. Metropolita a několik dalších bylo odsouzeno k smrti zastřelením. Další byli uvězněni na různě dlouho dobu.¹⁶¹

4.5 Církevní schizmata ve dvacátých letech, vznik Živé církve

Ve dvacátých letech 20. století došlo uvnitř církve k rozkolům a vytvoření několika frakcí ruského pravoslaví. Na jedné straně stála oficiální Tichonova církev a na druhé straně řada skupin jako např. Živá církev, která vytvořila paralelní skupinu k Ruské pravoslavné církvi a podpořena bolševiky zabírala chrámy a vyháněla duchovenstvo věrné patriarchovi. Toto tzv. obnovlenecké schizma přispělo k oslabení vlivu církve v zemi. Živá církev přílišnou podporu nezískala a ve třicátých letech byla zlikvidována sovětskými orgány.¹⁶²

V roce 1922 byl patriarcha Tichon zadržen, což chtěla bolševická vláda využít k finálnímu zlomení odporu. Za jeho nepřítomnosti se pokusila o to, aby moc v církvi

¹⁵⁸ JAKOVLEV, A. N., *cit. d.*, s. 141.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 142.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 143.

¹⁶¹ ALFEYEV, H., *op. cit.*, pp. 262-264.

¹⁶² NYKL, H., *cit. d.*, s. 53-54.

převzali duchovní, kteří byli vůči státu loajální. Toto hnutí se nazývalo renovacionistickým nebo obnovleneckým.¹⁶³ Zpočátku bylo vedené biskupem Antoninem Granovským, petrohradskými duchovními Alexandrem Vvedenským, Vladimírem Krasnickým a několika dalšími duchovními. Výše zmíněné církevní autority měly v církvi provést radikální reformy. Bojovaly za všeobecnou obnovu církevního života, zrušení staletých tradic, zavedení ženatého episkopátu a celou řadu dalších novot.¹⁶⁴ Stejně tak jako komunisté, i oni považovali Tichona za překážku k uskutečnění těchto cílů, chtěli svrhnout církevní hierarchii a požadovali patriarchovu abdikaci. V květnu 1922 založili za pomoci bolševiků nové církevní vedení (tzv. Vyšší církevní správu) a chtěli moc církve soustředit do svých rukou. Na jejich stranu se přidal také metropolita a budoucí patriarcha Sergij Stragorodskij, jenž byl významnou církevní autoritou. Jeho přestup dodal novému hnutí kanonický ráz a pomohl překonat obavy věřících z obnovleneckého hnutí. Na stranu renovacionistů se přidal také jeho budoucí nástupce Alexij Simanskij.¹⁶⁵

Tichon s navrženým odstoupením souhlasil a zaslal dopis předsedovi Všeruské ústřední výkonné komise a své pravomoci převedl na Aganthangela jaroslavského. Vláda nicméně zabránila Aganthangelovi v přístupu do Moskvy a patriarcha byl odvolán z řízení církevních záležitostí. Byl vykázán z patriaršního paláce do domácího vězení a ještě tentýž den začal být tento palác okupován renovacionistickou Vyšší církevní správou řízenou biskupem Antoninem.¹⁶⁶ V červnu uznala Vyšší církevní správa většina biskupů a pouze 36 jich zachovalo věrnost Tichonovi.¹⁶⁷ Toto nově vzniklé uskupení dostalo název Živá církev a stalo se spolehlivým prostředkem bolševické moci. Všichni, kdo ji odmítali a stavěli se za uvězněného Tichona, byli považováni za kontrarevolucionáře a nuceni uchýlit se do emigrace nebo ilegality. Už tehdy se zrodily základy katakombního hnutí.¹⁶⁸

Na začátku května 1923 zorganizovala Živá církev koncil, kde se rozhodlo o Tichonově exkomunikaci a odvolání restaurace patriarchátu.¹⁶⁹ Objevily se názory, že komunisté se snaží zrealizovat to, co křesťanům uložil Ježíš Kristus a vláda se snaží o uskutečnění ideálu Království Božího na zemi.¹⁷⁰

¹⁶³ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁶⁴ ALFEYEV, H., *op. cit.*, s. 265.

¹⁶⁵ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁶⁶ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 265.

¹⁶⁷ MCGUCKIN, J. A., *The Orthodox Church: an introduction to its history, doctrine and spiritual culture*, Oxford 2008, p. 51.

¹⁶⁸ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁶⁹ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 266.

¹⁷⁰ JÁN, J., *cit. d.*

Na počátku roku 1923 byl Tichon přesunut z domácího vězení v Donském klášteře do věznice při sídle štábu GPU v Lubjanské ulici v Moskvě, kde byl pravidelně vyslýchán.¹⁷¹ Podepsal prohlášení loajality, v němž se omluvil za činy proti státu, utvrdil vládu, že již není jejím nepřítelem a odmítl emigrantskou církev za hranicemi. Jeho dopis otiskl list *Izvěstija (Известия)*.¹⁷² Dne 25. července byl propuštěn.¹⁷³ Poté vydal prohlášení, kde obnovlence označil za „odpadlíky zbavené Boží milosti“. Mnoho obnovlenců, včetně Sergije, se vrátilo zpět do církve.

Tichon si uvědomoval, že vláda nepovolí svolat sněm, který by po jeho smrti zvolil nového patriarchu. Proto ještě za života určil jména tří mužů, kteří měli vykonávat úřad místodržícího patriaršího stolce do doby, než bude svolán sněm a zvolen nový patriarcha.¹⁷⁴ Svou poslední vůli zrevidoval ke konci roku 1924 a jména případných nástupců byla držena v tajnosti a zveřejněna až po jeho smrti.¹⁷⁵ Na začátku dubna 1925 bylo po Tichonovi požadováno vydat dopis vyjadřující svou loajalitu vládě a odmítající duchovenstvo v diaspoře. Dopis byl sepsán, ale patriarcha ho odmítl podepsat. Dne 7. dubna 1925 zemřel.¹⁷⁶ Jeho údajná poslední slova zněla: „Noc potrvá dlouho a bude velmi temná.“¹⁷⁷ Následující den byl dopis s patriarchoým podpisem publikován v deníku *Izvěstija*. Otázka pravosti podpisu byla nesčetněkrát diskutována.¹⁷⁸

4.6. Situace po smrti patriarchy Tichona

Na prvním místě určil Kyrila kazaňského, jako druhého Agathangela jaroslavského a za třetího případného místodržícího označil Petra krutického. První dva zmínění se v době patriarchy smrti ocitli ve vyhnanství, proto se novým místodržícím patriaršího stolce stal metropolita Petr krutický,¹⁷⁹ jež byl zvolen na konferenci v Moskvě, která se konala v den Tichonova pohřbu – 12. dubna 1925.¹⁸⁰ Ačkoliv se bolševici pokoušeli přimět ho ke spolupráci a ke sjednocení s obnovlenci, Petr zůstal věrný Tichonovu

¹⁷¹ ALFEYEV, H., *op. cit.* p. 266.

¹⁷² GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 29.

¹⁷³ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 266.

¹⁷⁴ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁷⁵ MOSS, V., *op. cit.*

¹⁷⁶ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 268.

¹⁷⁷ GRAJEWSKI, A., *cit. d.*, s. 30.

¹⁷⁸ ALFEYEV, H., *op. cit.*, p. 268.

¹⁷⁹ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸⁰ ALFEYEV, H., *op. cit.*, s. 269.

odkazu.¹⁸¹ Také on sám začal cítit ohrožení, proto na počátku prosince 1925 určil tři zástupce, kteří by ho nahradili v případě jeho uvěznění. Byl zadržen ještě v prosinci 1925. Jediným kandidátem na svobodě zůstal jím navržený Sergij Stragorodský, jenž se stal jeho zástupcem.

V zimě 1926 bolševici odhalili pokus o utajenou volbu nového patriarchy a následovalo masové zatýkání, mezi zatčenými se ocitl i Sergij. V březnu 1927 ho bolševici propustili z vězení a dali mu povolení k pobytu v Moskvě. Přistoupil k zorganizování dočasného patriaršního synodu, čímž ale překročil své pravomoci, které mu Petr jako zástupci místopředsedatele patriaršního stolce určil. Biskupové zasedající v tomto synodu byli vybráni dle požadavků vlády. V létě 1927 začaly čistky v církevní hierarchii, nepohodlní biskupové ve vězení byli uvolněni ze svých postů a nahrazeni novými – vyhovujícími režimu.

Dne 16. července 1927 pronesl Sergij historické prohlášení, jež znamenalo vyjádření loajality církve. Publikoval *Deklaraci o loajálnosti církve vůči sovětské vládě* – dále jen *Deklarace*.¹⁸² Bylo v ní řečeno: „My, církevní činitelé, nejsme nepřáteli našeho sovětského státu ani s nerozumnými nástroji jejich intrik, ale s naším lidem a s naší vládou. Musíme nikoli slovy, ale skutky dokázat, že věrnými občany Sovětského svazu, loajálními vůči sovětské moci, mohou být nejen lidé lhostejní k pravoslaví, ale i jeho nejhorlivější stoupenci. Jakýkoli úder namířený proti Svazu považujeme za úder namířený proti nám. Abychom tomu učinili konec, požádali jsme zahraniční duchovenstvo, aby se písemně zavázalo k loajalitě vůči sovětské vládě ve veškeré své společenské činnosti. Ti, kdo neučiní takový závazek, nebo jej poruší, budou vyloučeni z řad kléru, podléhajícího moskevskému patriarchátu.“ Většina duchovenstva prohlášení schválila a Sergij poručil zařadit do bohoslužeb modlitby za sovětskou moc.¹⁸³ Tento dokument znamenal zlom ve vztahu církve k sovětskému státu. Církev přišla o svoji svobodu a začala její úplná kontrola ze strany státu. *Deklarace* hluboce rozdělila Ruskou pravoslavnou církev a spustila vlnu protestů. Mnoho farností ji odmítalo přijmout. Do Moskvy přicházely delegace žádající Sergije, aby opustil „nový směr církve“ a vrátil se k odkazu Tichona. Vzniklo hnutí tzv. nevzpomínajících, kteří odmítli Sergije a byli poslušni pouze jeho předchůdci Petrovi. Bolševici Sergije donutili, aby vydal prohlášení, které žádalo, aby se k loajalitě ke státu připojili také biskupové uchýlení v zahraničí. Ti to pochopitelně

¹⁸¹ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸² JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸³ STASZEWSKI, M. T., *cit. d.*, s. 45.

rázně odmítli a následně zcela zpřetrhali vazby s domácí pravoslavnou církví.¹⁸⁴

Významnou úlohu sehrál církevní tisk. Prezentoval mimo jiné činnost státních orgánů, již považoval za násilnou a zaměřenou proti církvi a duchovenstvu. V porevolučním období se vyskytovala periodika Církevní noviny, Svobodná církev, Moskevský církevní hlas, Církevní zprávy apod. Číslo jednotlivých periodik zahrnovala informace o pronásledování duchovních a omezování církevního života. Charakteristickými se staly články s titulky „*Biskup ve vězení*“, „*Revoluce a religiozita*“, „*Popravy duchovních*“, „*Pronásledování církve*“ apod. Kromě toho měla každá eparchie své vlastní zprávy.¹⁸⁵

4.7 Katakombní církve, Pravá pravoslavná církve

Další paralelní strukturou k oficiální církvi se stala tzv. katakombní církve. Ve známost vešla pod názvem Pravá pravoslavná církve.¹⁸⁶ Část Ruské pravoslavné církve se uchýlila do podzemí a do ilegality před pronásledováním a diskreditací. K tomu přispěla především *Deklarace* patriarchy Sergije z roku 1927, jež popřela pronásledování věřících a projevila loajalitu k sovětskému státu. Někteří věřící proto ztratili důvěru v oficiální církve.¹⁸⁷

Na konci 20. let pronásledování církevních činitelů nepřestalo, naopak nabylo na intenzitě. Nově byli souzeni ti, co odmítli *Deklaraci* nebo zpřetrhali vazby s metropolitou Sergijem. Jedním z hlavních středisek odporu se stal Petrohrad. Tamější metropolita Josef petrovický *Deklaraci* odmítl a k témuž činu vyzval i ostatní biskupy. V únoru 1928 oznámilo 26 biskupů přerušování společenství se Sergijem a následovali další. Metropolita Kyril kazaňský nebyl jedinou církevní autoritou, jež Sergijovi poslala dopis, v němž oznámila, že s ním ruší svazek. Hnutí nevzpomínajících se neustále rozšiřovalo. Postupně se mu dostalo částečné organizační struktury a začalo se označovat jako Pravá pravoslavná církve. Neoficiálním vůdcem hnutí se stal výše zmíněný metropolita Josef petrovický, kolem něhož se hojně shromažďovali biskupové a kněží, odmítající poslušnost patriarchovi. Příslušníci hnutí se někdy nazývali „josefité“. Za své počínání byl Josef

¹⁸⁴ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸⁵ LISAVCEV, E. I., *Kritika buržoazní falzifikace postavení náboženství v SSSR*, Praha 1979, s. 50-51.

¹⁸⁶ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸⁷ NYKL, H., *cit. d.*, s. 53-54.

v únoru 1928 odsouzen a poslán do vyhnanství. Za další z významných duchovních vůdců hnutí byli považováni Kyril kazaňský,¹⁸⁸ Petr krutitský a Agathangel jaroslavský.¹⁸⁹ Přelom dvacátých a třicátých let se nesl ve znamení obnovení boje proti náboženství. Začalo celostátní pronásledování a po celé zemi se konaly soudy s Pravou pravoslavnou církví. Kruté pronásledování donutilo „rozkolníky“ odejít do ilegality, především do katakomb, a odtud byl odvozen název katakombníci a katakombní církve. Působení patriarchy Sergije považovali na novoobnovlenecké schizma.¹⁹⁰

4.8 Ruská pravoslavná církev v zahraničí

Dalším významným schizmatem této doby se stalo vytvoření Ruské pravoslavné církve v zahraničí. Vznikla během občanské války jako skupina ruských biskupů, kteří působili v oblasti ovládané „bílymi“ a jež neměli spojení s Moskvou. Na základě tzv. *Ukazu č. 362* vydaného Tichonem v roce 1920 bylo biskupům, kteří z různých důvodů neměli kontakt s centrálním moskevským patriarchátem, umožněno zformovat autonomní skupinu.¹⁹¹ Po porážce bělogvardějců v občanské válce mnoho obyvatel odešlo nebo bylo vyhnáno za hranice. Spolu s nimi odešla také část duchovenstva a následně vytvořili duchovní správu v emigraci. Část ruské církve v emigraci se snažila zachovat spojení s patriarchální Ruskou pravoslavnou církví a další část vytvořila nezávislou duchovní správu.¹⁹² V roce 1921 se v Sremských Karlovcích (dnešní Srbsko) konal sjezd emigrantského pravoslavného duchovenstva. Snažil se vypracovat plán útoku na sovětskou republiku a navrhnout formy a metody práce s tímto cílem. Na adresu Ženevské konference zaslali požadavek, aby sovětský stát nebyl uznán.¹⁹³ Tam došlo ke zformování synodu ruských biskupů v zahraničí, v jehož čele stanul metropolita Antonij Chrapovickij. Po zveřejnění Sergijovy *Deklarace* v roce 1927 přerušila tato církevní struktura veškeré styky s Ruskou pravoslavnou církví na území SSSR a vytvořila se z ní Ruská pravoslavná církev v zahraničí. Vyznačovala se nesmiřitelnou politikou ve vztahu k sovětské politice, monarchistickou orientací a uzavřeností před vlivem dalších emigračních skupin

¹⁸⁸ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁸⁹ PARRY, K. (ed.), *The blackwell dictionary of Eastern Christianity*, Oxford 1999, p. 498.

¹⁹⁰ JÁN, J., *cit. d.*

¹⁹¹ PARRY, K. (ed.), *op. cit.*, p. 429.

¹⁹² NYKL, H., *cit. d.*, s. 53-54.

¹⁹³ KUROJEDOV, V. A., *cit. d.*, s. 36.

ze SSSR.¹⁹⁴

¹⁹⁴ NYKL, H., *cit. d.*, s. 53-54.

5 Závěr

Cílem bakalářské práce bylo podat ucelený obraz o vztahu bolševické vlády a pravoslavné církve od převzetí moci bolševiky v roce 1917 až do roku 1929. Mým záměrem bylo také zjistit, jak se vláda pokoušela církev a náboženství zničit, jaké byly výsledky bolševických opatření proti Ruské pravoslavné církvi a k jakým důsledkům to uvnitř církve vedlo. Po prozkoumání dané problematiky potvrzují teze západních odborníků.

Významnou osobou, která stála za pronásledováním církve a pokusem zlikvidovat náboženství byl V. I. Lenin. Inspiroval se u K. Marxe a B. Engelse, jejichž pozornost se na kritiku náboženství také soustředila. Jejich myšlenky si osvojil, rozvinul a následně se je pokusil aplikovat v praxi. Sepsal mnoho prací, v nichž se výše zmíněné teze promítly. Přizpůsobil je novým podmínkám doby a některým věnoval mnohem větší pozornost než K. Marx a B. Engels. Zaměřoval se především na otázky související se vztahem sociální demokracie a státu k náboženství. Prosazoval použití mírnějších postupů, protože si byl vědom, že přímý boj by mohl znesnadnit vymýcení náboženství. Jeho ideje se postupně promítly do stranických dokumentů.

Po převzetí moci bolševiky byly tyto myšlenky realizovány prostřednictvím vládních dokumentů. Ihned po říjnové revoluci začalo vycházet velké množství zákonů, které měly přímý dopad na náboženství. Jejich cílem bylo zrušit privilegované postavení pravoslavné církve, která po staletí fungovala jako významná opora státní moci, a její ekonomické výsady, znemožnit ji jakkoliv působit na vzdělávací systém a mládež a celkově zesvětlit rodinný a společenský život.

Nejvýznamnějším dokumentem se stal dekret *O odluce církve od státu a školy od církve* z 23. ledna 1918. Následně vycházely další instrukce a nařízení, které ty předešlé doplňovaly a konkretizovaly. Leninovi velmi záleželo na dotažení boje proti náboženství do konce, sám se aktivně angažoval. Dokumenty omezující církev se staly jedním z hlavních prostředků, jak ji zničit. Tato nařízení se jí snažila oddělit nejen od státu, ale také od lidu. Závěrem mohu zkonstatovat, že její oddělení od státu se sice podařilo, ale oprostít lid náboženských myšlenek nikoliv.

Vláda se pokusila přimět lid stát se ateistickým a využila ke splnění tohoto cíle

veškeré dostupné prostředky. Vydávala obrovské množství ateistické literatury založené na diskreditaci náboženství a církve a přibližující vědecké poznatky, mládež byla vychovávána v duchu ateismu. Vznikaly stabilní organizace, které se zaměřovaly na rozšíření ateistického smýšlení mezi lid jako např. *Liga militantních bezbožníků*, o jejíž popularitě svědčí rozšiřování jejích řad a činnosti.

Jedním z úkolů bylo přimět lid, aby se stal ateistickým a druhým cílem se stalo zlikvidování církve. Vláda na církve pořádala doslova hony, docházelo k brutálnímu vraždění církevních představitelů, rabování chrámů apod. Vláda hledala záminky, jak církve zdiskreditovat a zničit. Takovým se stalo například odebírání církevních cenností v době hladomoru, v jehož důsledku byl uvězněn patriarcha Tichon a bolševici se snažili využít celou situaci ve svůj prospěch. V důsledku těchto událostí se zrodilo hnutí Živá církve, které vytvořilo souběžnou strukturu s patriarchální církví za podpory bolševiků. Jednání vlády mělo také přímou souvislost se vznikem dalších odštěpených církví od oficiální Ruské pravoslavné církve. Tím, že byl patriarcha Sergij přinucen zveřejnit *Deklaraci o loajálnosti církve vůči sovětské vládě*, došlo k dalším rozkolům uvnitř církve. Na základě toho se vytvořila Katakombní církev nebo Ruská pravoslavná církev v zahraničí, jejíž odkaz přežil dodnes.

Ačkoliv vláda vyvinula důmyslný plán, jak náboženství vymýtit, tento cíl se jí nepodařilo naplnit. Pravoslaví bylo silně zakořeněné v ruské společnosti a bylo historicky spjato s ruským prostředím. Církev si prošla tvrdou zkouškou, ale i přes urputnou snahu strany se nepodařilo oprostít lid od náboženství.

Seznam použitých zdrojů

Primární zdroje

BELOB, A. B., О религии и церкви: сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства, Москва 1977.

ГАРКАВЕНКО, Ф., О религии и церкви: сборник документов, Москва 1965.

HAVLÍČEK, F., KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV: 1898-1924, Praha 1984.

LENIN, V. I., О náboženství, Praha 1954.

LENIN, V. I., Sebrané spisy sv. 12, Praha 1983.

LENIN, V. I., Spisy sv. 6, Praha 1953.

LENIN, V. I., Spisy sv. 15, Praha 1957.

LENIN, V. I., Spisy sv. 28, Praha 1954.

LENIN, V. I., Vybrané spisy sv. 2, Praha 1976.

MARX, K., ENGELS, B., О náboženství, Praha 1957.

MARX, K., ENGELS, B., LENIN, V. I., О ateismu, Praha 1974.

Odborná literatura

ALFEYEV, H., Orthodox christianity vol. 1: the history and canonical structure of the orthodox church, Yonkers 2011.

FROESE, P., The plot to kill God: findings from the Soviet experiment in secularization, Berkeley 2008.

GABEL, P., And God created Lenin: Marxism vs. religion in Russia 1917-1929, Amherst 2005.

GARAUDY, R., Církev, komunismus a křesťané, Praha 1951.

- GRAJEWSKI, A., Rusko a kříž: z dějin pravoslavné církve v SSSR, Praha 1997.
- HUSBAND, W. B., Godless communists: atheism and society in Soviet Russia 1917-1932, DeKalb (Illinois), 2000.
- JAKOVLEV, A. N., Rusko plné křížů: od vpádu po pádu bolševismu, Brno 2008.
- KOLESNIK, N. A., *Leninská zásada podřízenosti ateistické práce úkolům boje za komunismus*, in: *Socialismus a věřící: výběr statí a článků k problematice vztahu marxismu-leninismu k náboženství*, Praha 1980.
- КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду, Київ 1962.
- KUROJEDOV, V. A., Náboženství a církve v sovětském státě, Praha 1983.
- LISAVCEV, E. I., Kritika buržoazní falzifikace postavení náboženství v SSSR, Praha 1979.
- MCGUCKIN, J. A., The Orthodox Church: an introduction to its history, doctrine and spiritual culture, Oxford 2008.
- NOBLE, I., BAUEROVÁ, K., NOBLE T., PARUSHEV, P., Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ, Brno 2012.
- NYKL, H., Náboženství v ruské kultuře, Červený Kostelec 2013.
- PARRY, K. (ed.), The blackwell dictionary of Eastern Christianity, Oxford 1999.
- PIPES, R., Dějiny ruské revoluce, Praha 1998.
- STASZEWSKI, M. T., Socialistické státy a náboženské organizace, Praha 1981.
- SVITÁK, I., Klasikové marxismu-leninismu o boji s náboženstvím, Praha 1955.

Elektronické zdroje

D'HERBINGY, M., *The Anti-God Front“ in Soviet Russia since April 1929*, in: *An Irish Quarterly Review*, Vol. 19, No. 73, pp. 5-7. [staženo 26.11.2011]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/30094568.

ДАМАСКИН, И., *Гонения на Русскую Православную Церковь в советский период* [online], [cit. 28.3.2015]. Dostupné z: http://www.fond.ru/index.php?menu_id=374&menu_parent_id=358&show_date=1&category_id=14&article_page_content=0&show_preview_img=0&show_file_list=1&flag=ajax&page=1®ime=site&content_id=48.

HOMOLOVÁ, O., *Dream of a godless country. Antireligious and atheistic propaganda in Soviet Russia in the 1920's*, in: *Hospodářské noviny* [online], č. 2, r. 2002, [cit. 6.6.2015]. Dostupné z: <http://www.ruskiivopros.com/?pag=one&id=177&kat=10&csl=31>.

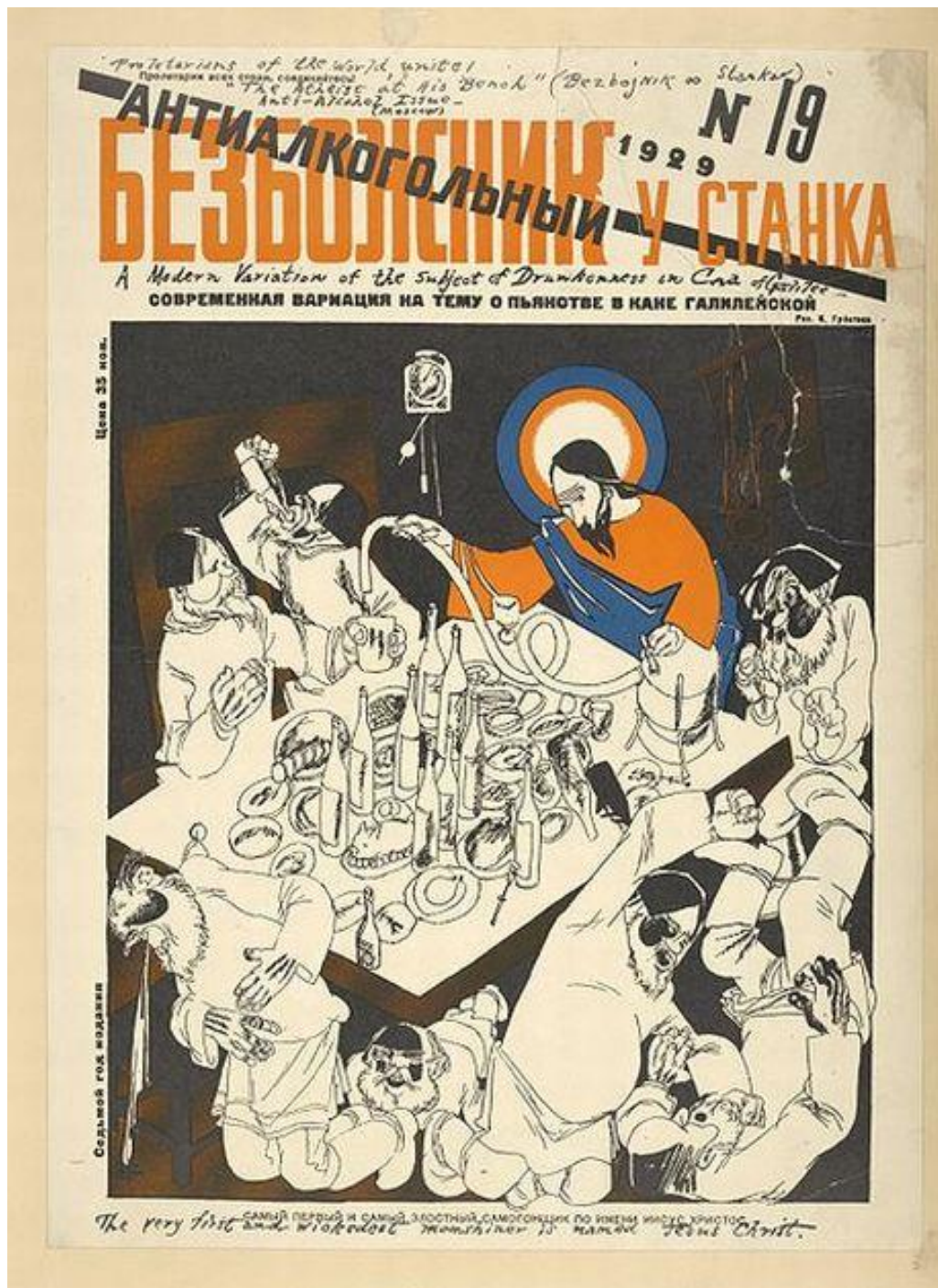
JÁN, J., *Vznik a počátky Katakombní církve v Sovětském svazu* [online], [cit. 1.5.2015]. Dostupné z: <http://www.orthodoxiachristiana.cz/vznik-a-pocatky-katakombni-cirkve-v-sovetskem-svazu-c110>.

MOSS, V., *The Moscow council of 1917-1918* [online], [cit. 19.5.2015]. Dostupné z: <http://www.orthodoxchristianbooks.com/articles/323/-moscow-council-1917-18/>.

VLČEK, A., *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II.: ústavy a normy ústavního charakteru* [online], [cit. 15.2.2015], Brno 1994. Dostupné z: http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/praf/js09/dejiny/web/prameny/10/Ustava__zakladni_zakon__Ruske_Socialisticke_Federativni_Sovetske_Republiky_-_10.7.1918.pdf.

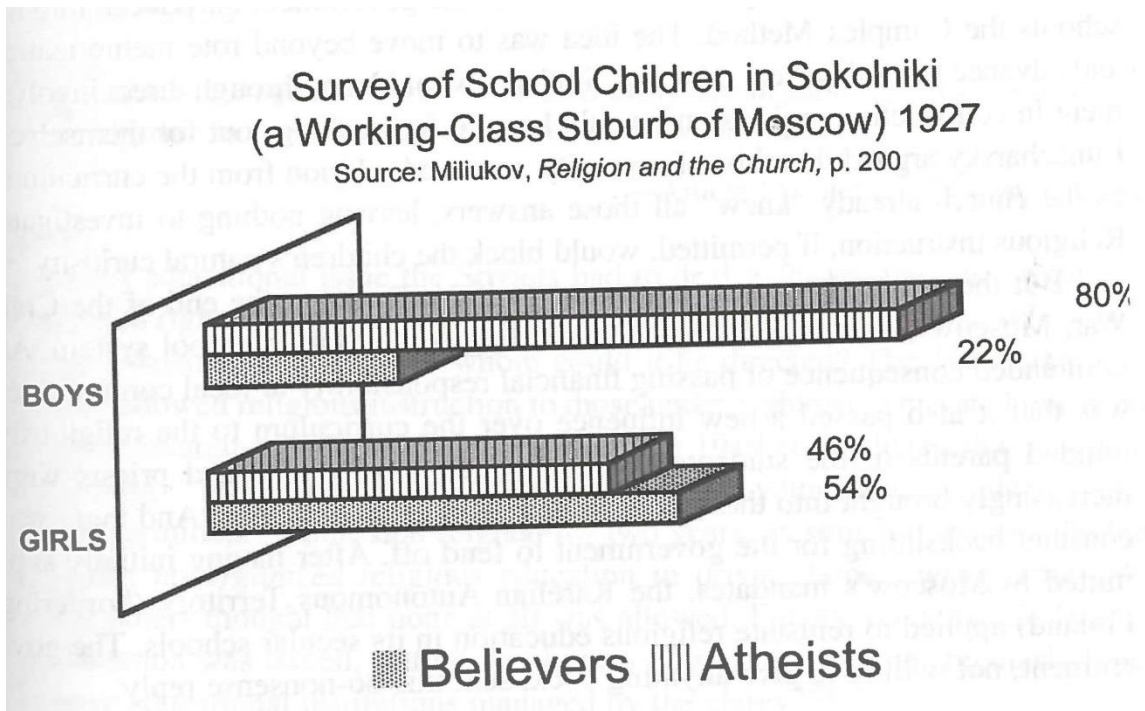
Seznam příloh

Пříлоha č. 1

Titulní strana časopisu *Bezbojnik u stanka* z roku 1929. Karikaturistické znázornění Poslední večeře Páně zcela evidentně a bez okázalostí útočí na náboženství. Opilství je jedna z mnoha věcí, které vláda církvi vyčítala a používala jej k jejímu zdiskreditování.

Příloha č. 2

Náboženský průzkum mezi školními dětmi v dělnické části Moskvy z roku 1927.

Пříloha č. 3

Взвешивание и составление списков изъятых церковных ценностей. 1922 г.

Evidence a vytváření soupisu zabraných církevních cenností v roce 1922.

Пříloha č. 4

Заседание Собора Православной Российской Церкви
1917—1918 годов.

Fotografie ze zasedání sněmu Ruské pravoslavné církve, který se konal v roce 1917-1918.